

บทที่ 2

ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษา “อรรถกถาพุทธวงศ์ : การเล่าเรื่องในฐานะวรรณกรรมพระพุทธศาสนา” ใช้ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. ทฤษฎีการเล่าเรื่อง
2. ประวัติความเป็นมาของอรรถกถาพุทธวงศ์
3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอรรถกถาพุทธวงศ์

1. ทฤษฎีการเล่าเรื่อง

ทฤษฎีการเล่าเรื่อง (Narrator) เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาเรื่องราวต่าง ๆ ของเรื่องเล่า ทั้งประเภทของเรื่อง องค์ประกอบของเรื่อง ความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ในเรื่อง กลวิธีการเล่าเรื่อง ผู้เล่าเรื่อง โครงเรื่อง ภาษา และการตีความสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในเรื่อง จะเห็นได้ว่าทฤษฎีการเล่าเรื่องเป็นศาสตร์ที่มีขอบเขตการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องเล่ากว้างขวางมาก การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะกล่าวเฉพาะ 4 ประเด็นหลักที่ใช้ศึกษา “อรรถกถาพุทธวงศ์ : การเล่าเรื่องในฐานะวรรณกรรมพระพุทธศาสนา” ดังนี้

- 1.1 ความหมายของเรื่องเล่าและโครงเรื่อง
- 1.2 ส่วนประกอบของโครงเรื่อง
- 1.3 ผู้เล่าเรื่อง
- 1.4 กลวิธีการเล่าเรื่อง

1.1 ความหมายของเรื่องเล่าและโครงเรื่อง

ในการศึกษาการเล่าเรื่องสิ่งสำคัญที่ต้องเข้าใจมากที่สุดคือ ความหมายของคำว่า “เรื่องเล่า” และ “โครงเรื่อง” แม้ว่าทั้งสองคำนี้จะมีความหมายถึงการเล่าเหตุการณ์เหมือนกันแต่ก็ไม่ใช่อะไรเดียวกัน

1.1.1 ความหมายของเรื่องเล่า

ในแต่ละวันมนุษย์ถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ มากมาย ทั้งความรู้สึกนึกคิด จินตนาการ หรือเหตุการณ์ เป็นต้น เนื้อเรื่องหรือเหตุการณ์ที่ถ่ายทอดนั้น คือ “เรื่องเล่า” ตรงกับภาษาอังกฤษคำว่า “story” จากการศึกษาความหมายของคำว่า “เรื่องเล่า” มีคนอธิบายความหมายไว้ดังนี้

นพพร ประชากุล (2542 ก., หน้า 149) อธิบายความหมายคำว่าเรื่องเล่า หมายถึง คำพูดหรือข้อเขียนที่กล่าวถึงเหตุการณ์จำนวนหนึ่งที่มีบุคคลเข้ามาเกี่ยวข้อง ดำเนินเรื่องไปในสถานที่-เวลา และเชื่อมโยงกันเป็นเรื่องเป็นราว

ศศิธร รัชณี (2522 , หน้า 26) กล่าวว่า เรื่องเล่าคือเหตุการณ์ต่าง ๆ หลาย เหตุการณ์ที่ผู้แต่งนำมาแต่งให้เป็นเรื่องราวต่อเนื่องกันตั้งแต่ต้นจนจบโดยให้รายละเอียดที่ผู้แต่งเลือก แล้ว

วินิตา ดิถียนต์ (2530, หน้า 14) อธิบายความหมายของเรื่องเล่าว่า เหตุการณ์ ตั้งแต่ต้นจนจบในเรื่องนั้น ๆ ที่ผู้แต่งเป็นผู้บรรยายเหตุการณ์เหล่านั้นโดยละเอียดเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจ ว่าเกิดอะไรขึ้น

จะเห็นได้ว่าเรื่องเล่าคือ การบรรยายเหตุการณ์ให้ทราบตั้งแต่ต้นจนจบว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน อย่างไร ซึ่งเรื่องเล่านั้นอาจเป็นจริงหรือเป็นสิ่งที่ผู้แต่งสมมุติขึ้นตาม จินตนาการอย่างในนวนิยายก็ได้ ดังที่ อี. เอ็ม. ฟอสเตอร์ (E.M. Foster) ได้ยกตัวอย่างเหตุการณ์ที่เป็นเรื่องเล่าความว่า “พระราชาสীনพระชนม์ แล้วพระราชินีก็สิ้นพระชนม์ตาม” (อิรวดี ไตลังคะ, 2546, หน้า 3-4) เรื่องราวที่เกิดขึ้นคือ มีเหตุการณ์ย่อยสองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามลำดับเวลากลับคือ พระราชาสীনพระชนม์ก่อน พระราชินีก็สิ้นพระชนม์หลังจากนั้น เป็นต้น โดยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ผู้เล่า เรื่องอาจจะไม่ได้เล่าตามลำดับโดยตรงไปตรงมาว่าอะไรเกิดก่อนเกิดหลัง แต่ผู้ฟังก็สามารถรับรู้ได้ว่า อะไรเกิดขึ้นก่อนและอะไรเกิดตามมา

1.1.2 ความหมายของโครงเรื่อง

โครงเรื่อง คือ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้แต่งกำหนดขึ้นและนำมาเรียงร้อยต่อกัน อย่างเป็นเหตุเป็นผล หรืออาจกล่าวได้ว่าโครงเรื่องคือการจัดลำดับเหตุการณ์ที่มีความสอดคล้องกัน (วีรวัดน์ อินทพร, 2561, หน้า 176) โครงเรื่องเป็นเค้าโครงที่นักประพันธ์กำหนดไว้หรือเตรียมการมา ก่อนว่าจะเขียนเรื่องไปอย่างไร เหตุการณ์ที่เป็นรายละเอียดและไม่สามารถนำมาอธิบายเป็นเหตุเป็น ผลได้นั้นไม่จัดว่าเป็นโครงเรื่อง โครงเรื่องจึงเป็นการเลือกเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องและจำเป็นกับ จุดมุ่งหมายของเรื่องมาแสดงให้ผู้อ่านเข้าใจอย่างมีเหตุผล การสร้างโครงที่ดีและสนุกนั้น ผู้ประพันธ์ ต้องสร้างข้อขัดแย้งและอุปสรรคปัญหาให้เกิดขึ้น และนำไปสู่การแก้ปัญหาของความขัดแย้ง

อี. เอ็ม. ฟอสเตอร์ (E.M. Foster) ยกตัวอย่างโครงเรื่องไว้ว่า “พระราชาสীনพระชนม์ต่อมาพระราชินีก็สิ้นพระชนม์ด้วยความเศร้าพระทัย” เหตุการณ์ย่อยสองเหตุการณ์นี้เป็น การเล่าเรื่องอย่างมีเหตุผลกล่าวคือ แสดงถึงสาเหตุของการสิ้นพระชนม์ของพระราชินีว่ามาจากการ เสียพระทัยที่พระราชาสীনพระชนม์ เป็นการนำเสนอเรื่องราวที่มีข้อขัดแย้งระหว่างความรักกับการ พลัดพราก แสดงให้เห็นความทุกข์ของพระราชินีจนสิ้นพระชนม์ตามมา (อิรวดี ไตลังคะ, 2546, หน้า 3-4) เหตุการณ์นี้ต่างกับเหตุการณ์ที่ได้กล่าวไว้ในส่วนที่อธิบายความหมายของคำว่า “เรื่องเล่า” ข้างต้นว่า “พระราชาสীনพระชนม์ แล้วพระราชินีก็สิ้นพระชนม์ตาม” ที่ถือว่าเป็นเรื่องเล่าเพราะ เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นโดยไม่มีปัญหาความขัดแย้งและขาดความเป็นเหตุผลจึงไม่จัดเป็นโครงเรื่อง

สรุปได้ว่าเนื้อเรื่องแตกต่างกับโครงเรื่อง เรื่องเล่าคือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ตามลำดับเวลา-สถานที่ ไม่จำเป็นต้องมีเหตุมีผล ส่วนโครงเรื่องคือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างมีเหตุมีผล กล่าวคือมีเหตุการณ์ที่สร้างความขัดแย้งเกิดขึ้น และส่งผลให้เกิดเหตุการณ์อื่น ๆ ตามมา

เนื้อเรื่องและโครงเรื่องคือสิ่งที่ผู้อ่านควรศึกษาให้เข้าใจและสามารถ วิเคราะห์แยกแยะองค์ประกอบในส่วนนี้ให้ชัดเจนโดยเฉพาะส่วนที่เป็นโครงเรื่อง โดยทั่วไป

วรรณกรรมประเภทบันเทิงคดีมักมีโครงเรื่องเพียงโครงเรื่องเดียว แต่ก็มีวรรณกรรมบางประเภทที่เป็นเรื่องเล่าขนาดยาว มีเนื้อเรื่องที่ซับซ้อนก็จะมีโครงเรื่องย่อยเข้ามาประกอบด้วย เช่น นวนิยาย ด้วยเหตุนี้จึงสามารถแบ่งลักษณะของโครงเรื่องได้ 2 ประเภท (บาหยัน อิมสำราญ, 2548, หน้า 20) ได้แก่

1. โครงเรื่องใหญ่ หรือโครงเรื่องหลัก (main plot) ได้แก่ เหตุการณ์สำคัญที่ผู้เขียนกำหนดไว้เป็นแนวให้เรื่องดำเนินไปตามต้องการ โครงเรื่องใหญ่หรือโครงเรื่องหลักนี้จะเป็นแกนสำคัญในการดำเนินเรื่อง จะเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและปมปัญหาต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การคลี่คลายความขัดแย้งและการแก้ไขปมปัญหาต่าง ๆ เพื่อให้เรื่องไปสู่เป้าหมายที่ผู้เขียนต้องการ

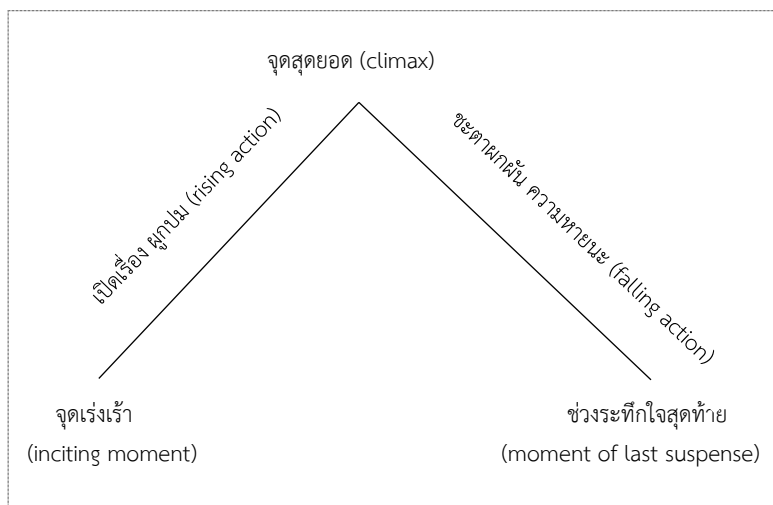
2. โครงเรื่องย่อย (Sub plot) ได้แก่ เหตุการณ์ย่อย ๆ ในเรื่องที่รวมกันเป็นกลุ่มเรื่องราวแทรกอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ โครงเรื่องย่อยเหล่านี้อาจไม่มีผลกระทบต่อโครงเรื่องหลักหรือตัวละครสำคัญโดยตรง แต่โครงเรื่องย่อยเหล่านี้จะช่วยให้โครงเรื่องใหญ่มีความสมบูรณ์และเข้มข้นมากยิ่งขึ้น หรือช่วยทำให้เรื่องหันเหไปสู่เรื่องอื่นชั่วคราว เพื่อเปลี่ยนอารมณ์ผู้อ่านให้หันเหไปสู่เรื่องอื่นชั่วคราว ก่อนที่จะโยนกลับไปสู่โครงเรื่องใหญ่

1.2 ส่วนประกอบของโครงเรื่อง

โครงเรื่อง คือการเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยใช้เหตุผลเป็นเกณฑ์ในการลำดับเหตุการณ์ นักประพันธ์มักจะวางโครงเรื่องไว้ก่อนเขียนงานทุกครั้งว่าจะเขียนงานไปในทิศทางใด เหตุการณ์ที่ไม่สามารถนำมาอธิบายได้ในเชิงของเหตุผลนั้นไม่จัดเป็นโครงเรื่อง ดังนั้นโครงเรื่องจึงเป็นการเลือกเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องและจำเป็นต่อจุดมุ่งหมายของเรื่องมาแสดงให้เห็นผู้อ่านเข้าใจ (บาหยัน อิมสำราญ, 2548, หน้า 20)

อริสโตเติล ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับโครงเรื่องในงานกวีศาสตร์ (poetics) เมื่อวิเคราะห์ละครโศกนาฏกรรมว่าโครงเรื่องคือ การจัดลำดับเหตุการณ์ (the ordered arrangement of the incidents) เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในบรรดาองค์ประกอบทั้งหลาย โครงเรื่องที่ดีควรมีเอกภาพ (unity) คือมีตอนต้น ตอนกลาง และตอนจบ ติดต่อกันไปเป็นลำดับ โดยตอนเริ่มต้นจะเริ่มบทบาทสำคัญด้วยวิธีที่ทำให้เราอยากรู้อยากเห็นสิ่งอื่นมากขึ้นไปอีก ตอนกลางบอกให้เราเข้าใจว่าบางสิ่งบางอย่างได้ผ่านพ้นไปแล้วและยังมีบางสิ่งที่ตามมา และตอนจบเป็นผลติดตามสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนแล้วและไม่จำเป็นต้องมีสิ่งใดเกิดขึ้นตามมาอีก (อิราวตี ไตลังคะ, 2546, หน้า 3-4)

กุสตาฟ ไพรทาก นักวิจารณ์ชาวเยอรมันได้กล่าวถึงการลำดับโครงเรื่องไว้ในหนังสือ Technique of the Drama (1894) ว่าโครงเรื่องที่เป็นแบบฉบับของบทละครมีรูปแบบเหมือนพีระมิด (Freytag's Pyramid) ประกอบด้วยตอนปัญหาเริ่มปรากฏ (rising action) ตอนสุดขีด (climax) และตอนคลี่คลายเข้าสู่จุดจบ (falling action) ดังนี้

ภาพที่ 2.1 ภาพแสดงโครงเรื่องพีระมิดไฟรทาก

พีระมิดไฟรทากได้รับการยอมรับและนำไปใช้อธิบายโครงเรื่องของเรื่องเล่าทั่ว ๆ ไป เพื่อแสดงให้เห็นว่า เรื่องเล่าจะเริ่มต้นตั้งแต่การเปิดเรื่อง ผูกปมปัญหาของเรื่องโดยให้ตัวละครเอกในเรื่องได้พบเจออุปสรรคบางประการซึ่งเป็นความขัดแย้งภายในเรื่อง (conflict) โดยที่ปัญหานั้นจะขมวดปมสร้างความตึงเครียดไปสู่วิกฤติ (crisis) ซึ่งจุดวิกฤติในเรื่องอาจมีหลายตอน และเป็นจุดสำคัญของเรื่องที่จะพัฒนาไปสู่จุดสุดยอด (climax) คือการเผชิญหน้ากันของความขัดแย้งจนนำไปสู่ผลลัพธ์ในทางใดทางหนึ่ง และเมื่อผ่านจุดสุดยอดแล้ว เรื่องราวจะคลี่คลายลงก่อนที่จะถึงจุดสิ้นสุดหรือจุดจบของเรื่อง (วีรวัดน์ อินทพร, 2561, หน้า 178-179)

จากข้อความข้างต้นสรุปได้ว่า โครงเรื่องประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน คือ ส่วนเปิดเรื่องหรือส่วนเริ่มต้นเรื่อง ส่วนที่สอง คือส่วนดำเนินเรื่องเป็นส่วนที่ต่อเนื่องจากส่วนเปิดเรื่อง ส่วนนี้เป็นส่วนสำคัญที่นำมาซึ่งความขัดแย้งของเรื่องและนำไปสู่ส่วนสุดท้ายคือส่วนปิดเรื่องซึ่งเป็นส่วนที่คลี่คลายปมปัญหาและความขัดแย้งของเรื่องทั้งหมด โดยแต่ละส่วนจะมีโครงสร้างที่ชัดเจน มีความสัมพันธ์และเป็นเหตุเป็นผลกัน โดยส่วนประกอบของโครงเรื่องนั้นดำรงอยู่ได้เพราะมีส่วนประกอบ 3 ส่วน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. การเปิดเรื่องหรือตอนเริ่มเรื่อง (exposition or beginning of opening) ตอนนี้เป็น จุดเริ่มต้นของเรื่องอันจะเป็นการเกริ่นนำเพื่อบังคับให้ผู้อ่านติดตามเรื่องต่อไป ตอนเริ่มเรื่องนี้จึงเป็น ตอนที่สำคัญ นักประพันธ์จะต้องสรรหาวิธีการที่จะทำให้การเปิดเรื่องทำให้อ่านสนใจใคร่รู้เรื่องต่อไป โดยทั่วไปนักประพันธ์จะใช้วิธีการต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1.1 เปิดเรื่องโดยการบรรยายหรือพรรณนา เป็นวิธีการเปิดเรื่องที่นักประพันธ์โดยทั่วไปนิยมใช้ อาจเป็นการบรรยายเหตุการณ์ การพรรณนาฉาก ลักษณะของตัวละคร หรืออารมณ์ความรู้สึกของตัว ละครในเรื่อง ก่อนที่จะเข้าสู่เรื่องเป็นลำดับต่อไป

1.2 เปิดเรื่องโดยใช้บทสนทนา เป็นวิธีการเปิดเรื่องโดยนำเข้าสู่เรื่องทันทีโดยไม่ต้องอารัมภบท บทสนทนาที่นำมาใช้เปิดเรื่องนี้จะต้องเป็นบทสนทนาที่ดึงดูดความสนใจ อาจแสดงให้เห็นข้อขัดแย้งอันเป็นที่มาของปมปัญหาในเรื่องก็ได้

1.3 เปิดเรื่องด้วยการกระทำเป็นการเปิดเรื่องด้วยการนำเสนอพฤติกรรม กิริยาอาการของตัวละครทันที การเปิดเรื่องโดยวิธีนี้จะช่วยเร้าความสนใจ ทำให้ผู้อ่านสนใจใคร่รู้เรื่องต่อไป นอกจากนี้ยังทำให้สามารถเข้าสู่เรื่องได้อย่างรวดเร็วอีกด้วย

1.4 เปิดเรื่องโดยใช้คำคม อันได้แก่ บทกวี บทเพลง หรือถ้อยคำคมคายชวนให้คิด วิธีนี้จะทำให้ผู้อ่านเกิดความประทับใจในตอนเริ่มต้นได้วิธีหนึ่ง

2. การดำเนินเรื่อง (middle of denouement) เป็นส่วนประกอบส่วนที่สองนับว่าเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของเรื่อง เพราะเป็นส่วนที่จะต้องสร้างปมปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ตลอดจนจะต้องหาวิธีการคลี่คลายเรื่องให้แนบเนียนสมเหตุสมผลและผู้อ่านสามารถยอมรับได้ โดยปกติการสร้างความคิดขัดแย้งเพื่อสร้างความสนใจใคร่รู้จะใช้นั้นจะใช้ 4 วิธี ได้แก่

2.1 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ (man against man) เป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครในเรื่อง อาจมาจากความขัดแย้งด้านความคิด ด้านการกระทำ หรือด้านผลประโยชน์ และนำมาซึ่งการต่อสู้รูปแบบต่าง ๆ นักประพันธ์จำนวนมากนิยมใช้ความขัดแย้งประเภทนี้ เพราะสร้างได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

2.2 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับสังคม (man against society) เป็นความขัดแย้งที่เกิดจากตัวละครในเรื่องกับระบบสังคม ทำให้ตัวละครต้องถูกบีบคั้นกดดันจากคนรอบข้าง ต้องประสบกับความคับข้องใจจนต้องหาทางออกให้แก่ชีวิตด้วยวิธีการต่าง ๆ

2.3 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับตนเอง (man against himself) เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการทำตามความเรียกร้องในจิตใจของตัวเองกับความถูกต้องในจิตใจของมนุษย์ของมนุษย์

2.4 ความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (man against environment) เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชีวิตมนุษย์ เช่น การเผชิญกับภัยธรรมชาติ น้ำท่วม ลมพายุ อากาศร้อนจัด หนาวจัด ภัยธรรมชาติต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตและความสำเร็จของมนุษย์

3. การปิดเรื่อง (ending or denouement) คือส่วนที่อยู่ท้ายสุดของโครงเรื่อง เป็นส่วนที่คลี่คลายข้อขัดแย้งหรือปมปัญหาของเรื่อง ตอนปิดเรื่องนับว่าเป็นช่วงที่มีความสำคัญมากอีกช่วงหนึ่งที่ผู้ประพันธ์ต้องสร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่านด้วยวิธีการต่าง ๆ (บาหยัน อิมสำราญ, 2548, หน้า 22) ดังนี้

3.1 จบแบบมีความสุข (happy ending) เป็นการจบในลักษณะที่ตัวละครประสบความสุข สมหวัง ความขัดแย้งต่าง ๆ ที่สะสมและดำเนินเรื่องมานั้นได้รับการคลี่คลายไปในทางดี อาจเป็นตัวละครพระเอกและนางเอกได้แต่งงานกัน ตัวละครที่พลัดพรากกันได้มาพบกันอีกครั้ง เป็นต้น การจบในลักษณะนี้นักประพันธ์นิยมใช้กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในนวนิยายหรือเรื่องสั้นที่มุ่งให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่าน

3.2 จบแบบไม่สมหวัง (tragic ending) เป็นการจบด้วยความเศร้า ความตายและความล้มเหลวผิดหวัง ก่อให้เกิดความสลดหดหู่แก่ผู้อ่าน การจบประเภทนี้นับว่าเป็นการเรียกร้อง

ความสะเทือนใจจากผู้อ่านได้วิธีหนึ่ง เช่น เขาชื่อกานต์ ของ สุวรรณี สุคนธา คู่กรรม ของ ทมยันตี ครู บ้านนอก ของ คำหมาน คนโค คำพิพากษา ของ ชาตี กอบจิตติ เป็นต้น

3.3 จบแบบหักมุม (twist ending) เป็นการจบแบบพลิกความคาดหมาย ก่อให้เกิดความประหลาดใจแก่ผู้อ่าน เพราะคาดไม่ถึงว่าเรื่องจะลงเอยตามที่ปรากฏ เรื่องสั้นจะใช้วิธีการจบแบบหักมุมนี้มากกว่านวนิยาย โดยเฉพาะเรื่องสั้นของไทยในยุคแรกๆ มักใช้วิธีการจบเรื่องแบบนี้ เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากเรื่องสั้นของโอ เฮนรี่ (O. Henry) และก็เดอโมปัสซัง (Guy de Maupassant) และเรื่องสั้นที่ใช้วิธีจบแบบหักมุมมักจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับนักสืบ อาชญากรรม เรื่องตื่นเต้นและสยองขวัญ

3.4 จบแบบสมจริง (realistic ending) เป็นการจบแบบไม่จบ กล่าวคือทิ้งเรื่องราวหรือความคิดให้ค้างคาไว้เพื่อให้ผู้อ่านคิดหาคำตอบเอง การจบแบบนี้เป็นการจำลองเรื่องราวในชีวิตจริงของมนุษย์ กล่าวคือเรื่องราวหรือปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตมนุษย์นั้น หลายปัญหาไม่ได้จบสิ้นโดยเด็ดขาด แต่จะส่งผลต่อปัญหาอื่น ๆ ต่อไป เรื่องที่จบแบบนี้ เช่น ฉากและชีวิตของวัฒน์ วรรณรงค์

1.3 ผู้เล่าเรื่อง

สิ่งสำคัญที่จะทำให้เรื่องเล่านั้นจัดเป็นเรื่องเล่าได้คือต้องมีผู้เล่าเรื่อง (narrator) เรื่องเล่าทุกเรื่องต้องมีผู้เล่าเรื่องเสมอ แม้เรื่องเล่าที่เป็นสายลักษณะก็ตาม ในการศึกษาทฤษฎีการเล่าเรื่องนั้น สิ่งที่ต้องทราบประการหนึ่งคือความแตกต่างระหว่างผู้แต่งและผู้เล่าเรื่อง ผู้แต่ง (author) คือบุคคลที่มีตัวตนจริง มีชีวิตอยู่หรือเคยมีชีวิตอยู่ในเวลา สถานที่ที่ระบุได้ เป็นบุคคลที่ผู้อื่นสามารถสืบเสาะประวัติชีวิตได้ ส่วนผู้เล่าเรื่อง (narrator) คือผู้ที่เล่าเรื่องแต่ง (ฌ็อง-ปีแยร์ โกลเด็นชไตน์, 2541, หน้า 54) ดังนั้นผู้เล่าเรื่องในที่นี้ไม่ได้หมายถึงผู้แต่ง แต่เป็นผู้ที่ผู้แต่งสมมติขึ้นมาทำหน้าที่แทนตน (ยูวพาส์ ชัยศิลป์วัฒนา, 2552, หน้า 131) ผู้แต่งและผู้เรียบเรียงจึงเป็นผู้ที่อยู่นอกเรื่องเล่า มีหน้าที่คัดเลือกเหตุการณ์ ตัวละคร และวิธีการเล่าเรื่อง ขณะที่ผู้เล่าเรื่องจะเป็นผู้ที่อยู่ในเรื่องเล่าซึ่งอาจเป็นตัวละครหลัก หรือตัวละครรอง หรือไม่มีตัวละครใดทำหน้าที่เล่าเรื่องก็ได้ คือมีการเล่าเรื่องที่เหมือน “เสียง” ในเรื่องเล่าแต่ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นคำพูดของตัวละครใด

จากการศึกษาพบว่า นักวิชาการได้แบ่งประเภทของผู้เล่าเรื่องไว้อย่างน่าสนใจดังนี้ ผู้เล่าเรื่องสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ ผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละคร และผู้เล่าเรื่องที่ไม่ใช่ตัวละคร (อิรวดี ไตลังคะ, 2546, หน้า 31-39) ดังนี้

1. ผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละคร (internal narrator) แบ่งเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ ผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละครหลัก และผู้เล่าเรื่องที่เป็นพยาน

1.1 ผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละครหลัก¹ (character narrator) คือผู้เล่าเรื่องที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในเรื่อง อาจได้เห็น หรือได้ยินแล้วนำมาถ่ายทอด แบ่งเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

¹ตัวละครหลัก (protagonist) คือ ตัวละครที่สำคัญที่สุดในบทละคร นิทาน หรือภาพยนตร์ เป็นตัวนำในแง่ความสำคัญและในแง่ความสามารถที่ทำให้คนสนใจและเห็นอกเห็นใจไม่ว่าจะมีสาเหตุมาจากความกล้าหาญ หรือความน่าละอาย หรือความต่ำต้อยก็ตาม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552, หน้า 342)

1.1.1 ผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละครหลักที่เปิดเผยตัว ผู้เล่าเรื่องจะเล่าเรื่องตามทรรศนะของเขา และเมื่อพูดถึงตัวเองจะใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 การใช้ผู้เล่าเรื่องแบบนี้จะได้ทรรศนะที่จำกัดเฉพาะสิ่งที่ผู้เล่าเรื่องเห็น ได้ยินหรือรับรู้

1.1.2 ผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละครหลักที่ไม่เผยตัว ผู้เล่าเรื่องจะพรรณนาเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นประสบการณ์ของตนเองโดยไม่บอกให้ทราบว่าเป็นเรื่องที่รู้เห็นด้วยตนเอง และเมื่อเอ่ยถึงตัวเองจะใช้สรรพนามบุรุษที่ 3 จนเมื่อเล่าเรื่องจบแล้วจึงเปิดเผยตน ซึ่งทำให้การเสนอเรื่องราวมีทรรศนะที่เป็นวัตถุวิสัยมากขึ้น เพราะทำให้คล้ายกับว่าผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละครหลักนั้นออกห่างจากเหตุการณ์และเป็นเหมือนผู้เฝ้าดูเหตุการณ์อย่างปราศจากอคติส่วนตัว

1.2 ผู้เล่าเรื่องที่เป็นพยาน (witness-narrator) คือผู้เล่าเรื่องที่ไม่ใช่ตัวละครหลัก แต่เป็นตัวละครรองในเรื่องที่เป็นพยานหรือผู้สังเกตการณ์ ได้รับรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้นกับตัวละครหลัก และได้นำเรื่องมาเล่าโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 ในการเล่าเรื่อง ผู้เล่าเรื่องประเภทนี้จะมีทรรศนะจำกัด เพราะไม่สามารถอยู่ในทุกเหตุการณ์ และไม่สามารถรับรู้ความรู้สึก ความคิดทั้งหมดที่เกิดขึ้นกับตัวละครหลักได้ จึงอาจต้องคาดเดาเหตุการณ์ หรือรับฟังจากตัวละครหลักอีกทอดหนึ่ง

2. ผู้เล่าเรื่องที่ไม่ใช่ตัวละคร (external narrator) ผู้เล่าเรื่องประเภทนี้ไม่ใช่ผู้แสดงบทบาทหรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในเรื่อง มี 3 ลักษณะ ผู้เล่าเรื่องแบบผู้ประพันธ์ ผู้เล่าเรื่องเสมือนมีตัวตน และผู้เล่าเรื่องแบบไม่แสดงทรรศนะของตน

2.1 ผู้เล่าเรื่องแบบผู้ประพันธ์ (authorial narrator) เป็นผู้เล่าเรื่องที่ไม่ใช่ตัวละคร แต่เรียกตัวเองว่า “ข้าพเจ้าผู้เขียน” หรือ “ผู้เขียน” แต่ผู้เล่าเรื่องที่เรียกตนเองเช่นนี้ก็ไม่ใช่ผู้เขียน แต่เป็นผู้เล่าเรื่องที่ผู้เขียนสมมติขึ้นมาให้อยู่ในเรื่องเล่า รับรู้เรื่องราวทุกเรื่องของตัวละคร โดยตัว “ผู้เขียน” นี้จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่ตนเล่า แต่ทำหน้าที่ถ่ายทอดเรื่องราวที่รับรู้ไว้ บางครั้ง “ผู้เขียน” อาจแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ตัวละครหรือเหตุการณ์ที่เล่าด้วย

2.2 ผู้เล่าเรื่องแบบเสมือนมีตัวตน (personal narrator) แบ่งเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ ผู้เล่าเรื่องแบบผู้รู้ ผู้เล่าเรื่องแบบผู้รู้ที่ไม่แสดงทรรศนะ และผู้เล่าเรื่องแบบรับรู้จำกัด

2.2.1 ผู้เล่าเรื่องแบบผู้รู้ (omniscient) เป็นผู้เล่าเรื่องคล้ายกับผู้เล่าเรื่องแบบผู้ประพันธ์ แต่จะไม่เรียกตัวเองว่า “ข้าพเจ้าผู้เขียน” หรือ “ผู้เขียน” หากสามารถแสดงทรรศนะวิพากษ์วิจารณ์ และรู้เรื่องราวทั้งด้านการกระทำและความคิดของตัวละครทุกตัว สามารถรู้เห็นเหตุการณ์หลายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกันได้ สามารถรู้ทรรศนะของตัวละครตัวหนึ่งที่มีต่อตัวละครอีกตัวหนึ่งได้ หรือทรรศนะของตัวละครที่มีต่อเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง การใช้ผู้เล่าเรื่องประเภทนี้จะทำให้เห็นทรรศนะที่เปลี่ยนไปตามตัวละคร เหตุการณ์เดียวกัน ตัวละครแต่ละตัวก็อาจคิดไม่เหมือนกัน การใช้ผู้เล่าเรื่องเช่นนี้จึงเป็นลักษณะที่ผู้รู้เป็นผู้เล่าเรื่อง แต่ตัวละครเป็นผู้เห็นเหตุการณ์

2.2.2 ผู้เล่าเรื่องแบบผู้รู้ที่ไม่แสดงทรรศนะ (omniscient impersonal narrator) มีลักษณะคล้ายกับผู้เล่าเรื่องแบบผู้รู้ คือรู้ทั้งความคิด การกระทำในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของตัวละคร แต่ต่างกันที่จะไม่แสดงทรรศนะวิพากษ์วิจารณ์ตัวละคร หรือเหตุการณ์ในเรื่อง

2.2.3 ผู้เล่าเรื่องแบบรับรู้จำกัด (limited) เป็นผู้เล่าเรื่องที่เล่าความรู้สึก หรือความเป็นไปทุกอย่างของตัวละครตัวเดียว ผู้เล่าเรื่องประเภทนี้มีลักษณะคล้ายกับผู้เล่าเรื่องแบบตัวละครหลักที่เปิดเผยตัว เพราะได้ทราบทรรศนะจากตัวละครตัวเดียว มีความต่างกันที่

สรรพนามเรียกตัวละครเท่านั้นที่จะไม่ใช่สรรพนามบุรุษที่ 1 เนื่องจากเป็น “เสียง” ที่เล่าเรื่อง ไม่ใช่ตัวละครเล่าเรื่องของตัวเอง

2.3 ผู้เล่าเรื่องแบบไม่แสดงทรศนะของตน (impersonal narrator) หรือแบบวัตถุวิสัย (objective) หรือแบบตาของกล้อง (camera eye) เรื่องที่มีผู้เล่าเรื่องแบบนี้ดูคล้ายกับว่าเหตุการณ์เกิดขึ้นเองโดยไม่มีผู้เล่าเรื่อง คล้ายกับกำลังดูละครหรือภาพยนตร์ เพราะผู้เล่าเรื่องจะแสดงเฉพาะสิ่งภายนอก คือเฉพาะเหตุการณ์ หรือบทสนทนา คล้ายผู้เล่าเรื่องแบบผู้รู้ชนิดไม่แสดงทรศนะ แต่ต่างกันที่ผู้เล่าเรื่องลักษณะเช่นนี้จะไม่ล่วงเข้าไปในความคิดของตัวละคร

1.4 กลวิธีการเล่าเรื่อง

เจราต เจอเนตต์ นักทฤษฎีเรื่องเล่าได้ศึกษาเกี่ยวกับกลวิธีการเล่าเรื่องในการเล่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดลำดับเวลาของผู้เขียนเอาไว้ 3 ประเภท คือ ลำดับ ระยะเวลา และความถี่ (อรวดี ไตลิ่งคะ, 2546, หน้า 9) ดังนี้

1. การเล่าเรื่องที่สัมพันธ์กับลำดับเวลาในเรื่อง เป็นกลวิธีในการเล่าเรื่องโดยใช้ลำดับเหตุการณ์ตามเวลาปฏิทิน บันเทิงคดีบางเรื่องอาจมีลำดับเหตุการณ์ของเรื่องและโครงเรื่องไม่เหมือนกัน การลำดับเหตุการณ์ในเรื่องผู้เขียนจะลำดับตามความต้องการของผู้เขียนอาจมีการสลับลำดับ เช่น การเกริ่น หรือการย้อนหลัง เป็นต้น

2. การเล่าเรื่องที่สัมพันธ์กับเวลาของผู้อ่าน เป็นกลวิธีการเล่าเรื่องโดยใช้ความสัมพันธ์ระหว่างเวลาที่ผู้อ่านใช้อ่านบันเทิงคดีกับเวลาที่เล่าในเรื่องมี 5 ประเภท คือ

2.1 การเล่าย่อ (summary) คือการที่ผู้เขียนอาจย่อเรื่องที่เกิดขึ้นกับตัวละคร เช่น อาจเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นกับตัวละครในระยเวลานานับสิบปีภายในย่อหน้าเดียวเพื่อให้เรื่องเดินไปเร็วขึ้น คือเวลาที่เกิดขึ้นในเรื่องอาจใช้เวลาหลายสิบปี แต่ผู้อ่านใช้เวลาอ่านเพียงไม่กี่นาที

2.2 การเล่าข้าม (ellipsis) คือผู้เขียนตัดเหตุการณ์บางตอนแล้วไปเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นแทน อาจเพราะเป็นเหตุการณ์ไม่สำคัญ หรือเป็นการข้ามเพื่อสร้างปมเรื่องและคลี่คลายต่อไป ซึ่งเปรียบเทียบกับภาพยนตร์คือการตัดภาพ (cut)

2.3 การเล่าละเอียดแบบละคร (scene) คือการใช้การนำเสนอแบบละครมาผสมกับเรื่องเล่า เป็นการบรรยายอย่างละเอียด เวลาที่ใช้อ่านกับเวลาที่เล่าในเรื่องใกล้เคียงกัน

2.4 การยืดเวลา (stretch) เกิดขึ้นเมื่อเวลาที่เล่าช้ากว่าเวลาในเรื่อง ในภาพยนตร์คือการถ่ายภาพช้า (slow motion) สำหรับบันเทิงคดีอาจเป็นการถ่ายทอดความคิดของตัวละคร ทั้งนี้เพราะการถ่ายทอดความคิดออกมาเป็นตัวหนังสือย่อมช้ากว่าความคิดจริง ๆ หรืออาจเป็นการบรรยายรายละเอียดของวัตถุหรือลักษณะตัวละคร ซึ่งอาจใช้พื้นที่ในการบรรยายมาก ทั้งที่ในความเป็นจริงสามารถมองเห็นได้ทันที

2.5 การหยุด (pause) เกิดขึ้นเมื่อเหตุการณ์หนึ่งดำเนินอยู่แต่ผู้เล่าเรื่องไม่เล่าเหตุการณ์นั้นต่อ กลับไปเล่าประเด็นอื่นแล้วอาจย้อนกลับไปเล่าเรื่องต่อได้

3. การเล่าเรื่องที่สัมพันธ์กับความถี่ ความถี่ หมายถึง จำนวนครั้งของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งผู้เขียนอาจเล่าได้หลายแบบ เช่นเหตุการณ์ในเรื่องเกิดขึ้นหนึ่งครั้ง ผู้เขียนเล่าหนึ่งครั้งเท่ากับที่เกิดขึ้นจริง หรือเหตุการณ์ในเรื่องเกิดขึ้นหนึ่งครั้ง แต่ผู้เขียนเล่าซ้ำ ๆ หลายครั้ง หรือเหตุการณ์ในเรื่อง

เกิดหลายครั้งแต่เล่าเพียงครั้งเดียว หรือเหตุการณ์เกิดขึ้นหลายครั้ง และเล่าหลายครั้ง เป็นต้น ความถี่นี้มีความสำคัญต่อเรื่อง เพราะสามารถเน้นย้ำสารที่ต้องการส่งได้ดี เช่นถ้าเหตุการณ์ในเรื่องเกิดหนึ่งครั้ง แต่มีการเล่าเรื่องหลายครั้ง อาจเป็นในรูปกระแสสำนึกของตัวละคร หรือความฝันของตัวละคร ก็จะเป็นการเน้นให้เห็นว่าเหตุการณ์นั้น ๆ ส่งผลต่อตัวละครอย่างมาก

2. ประวัติความเป็นมาของอรรถกถา

หากกล่าวถึงคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาแล้ว คัมภีร์หลักที่ใช้ในการศึกษาและเผยแผ่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าคือ “พระไตรปิฎก” หรือที่เรียกกันในภาษาบาลีว่า “ติปิฎก” หรือ “เตปิฎก” เมื่อพิจารณาตามรูปศัพท์ของ คำว่า “พระไตรปิฎก” จะแปลว่า 3 คัมภีร์ สามารถแยกศัพท์ได้เป็น 3 คำ คือ พระ+ไตร+ปิฎก คำว่า “พระ” แปลว่า ประเสริฐ คำว่า “ไตร” แปลว่า 3 และคำว่า “ปิฎก” แปลว่าคัมภีร์หรือตำราอย่างหนึ่ง และแปลว่ากระຈาดหรือตะกร้าอย่างหนึ่ง (สุชีพ ปุณฺณานุกาภ, 2555, หน้า 1) ดังนั้นเมื่อรวมความคำว่า “พระไตรปิฎก” จึงหมายถึงคัมภีร์อันประเสริฐที่รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้า แบ่งเป็น 3 หมวด ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

พระไตรปิฎกคือคัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนาที่รวบรวมหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ ซึ่งก่อนที่พระพุทธองค์จะดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ตรัสทำนองสั่งเสียกับพระอานนทว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานล่วงลับไปแล้ว จะไม่ทรงตั้งภิกษुरुูปใดแทนพระองค์ หากแต่ให้ชาวพุทธทั้งหลายยึดพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์ ตามพระพุทธพจน์ว่า “โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญุตโต โส โว มมจฺเจยน สตถา” แปลว่า ดูก่อน อานนท ธรรมและวินัยใดที่เราได้แสดงแล้วและบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว ดังนั้นพุทธศาสนิกชนต่างก็ยึดเอาหลักคำสอนของพระพุทธองค์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นที่มั่นหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2552, หน้า 121)

อย่างไรก็ตามข้อความในพระไตรปิฎกเป็นเรื่องที่เข้าใจยากสำหรับผู้คนสมัยหลัง ดังนั้นจึงมีผู้รู้ได้แต่งอรรถกถาเพื่ออธิบายขยายความในพระไตรปิฎกเพื่อให้ผู้ที่สนใจสามารถเรียนรู้และเข้าใจเนื้อหาในพระไตรปิฎกมากยิ่งขึ้น โดยจะเรียกผู้แต่งอรรถกถาขยายความนี้ว่า “อรรถกถาจารย์” ส่วนคัมภีร์ที่แต่งขึ้นใหม่นี้จะเรียกว่า “อรรถกถา” และเพื่อให้เข้าใจประวัติความเป็นมาของอรรถกถามากยิ่งขึ้นผู้วิจัยจะขออธิบายความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอรรถกถาดังนี้

- 2.1 ความหมายคำว่า “อรรถกถา”
- 2.2 พัฒนาการของอรรถกถา
- 2.3 การแบ่งประเภทของอรรถกถา
- 2.4 อรรถกถาพุทธวงศ์

2.1 ความหมายคำว่า “อรรถกถา”

ก่อนจะกล่าวถึงความหมายของคำว่า “อรรถกถา” นั้น ผู้ศึกษาจะขอกล่าวถึงรูปศัพท์ของคำว่า “อรรถกถา” ที่คนไทยใช้กันในปัจจุบันนี้ ความจริงแล้วในคัมภีร์ภาษาบาลีจะใช้คำว่า “อฏฐกถา” ซึ่งสร้างศัพท์มาจาก “อฏฐ” และ “กถา” ซึ่งพิจารณาตามรูปศัพท์แล้วคำว่า “อฏฐ” แปลว่า “แปด” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2555, หน้า 1392) แต่ในที่นี้เข้าใจว่าใช้ในความหมาย

เดียวกันกับคำว่า “อตถ” ที่แปลว่า “เนื้อความ, ประโยชน์, ความต้องการ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2555, หน้า 1394)” ส่วนคำว่า “กลา” แปลว่า “ถ้อยคำ, เรื่อง, คำอธิบาย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2555, หน้า 6)” ดังนั้นคำว่า “อรรถกถา” จึงมีความหมายเช่นเดียวกันกับคำว่า “อรรถกถา” ซึ่งแปลว่า “การอธิบายเรื่องราว” แต่คนไทยนิยมเขียนว่า “อรรถกถา” ดังนั้นจึงมักพบคำนี้ปรากฏอยู่ในตำราและแบบเรียนของไทยอยู่เสมอ ซึ่งในวิจัยเล่มนี้ผู้ศึกษาจะขอใช้คำว่า “อรรถกถา”

แต่เดิม “อรรถกถา” นี้มีความหมายถึงหนังสือบาลีเล่มใด เรื่องใดก็ตามที่แต่งขึ้นหลังยุคสมัยพระไตรปิฎก อาทิ คัมภีร์อธิบายความหมายของคำและความในพระไตรปิฎก คัมภีร์มิลินทปัญหา และคัมภีร์มหาวงศ์ เป็นต้น ส่วนคัมภีร์ที่อธิบายขยายความหนังสือเหล่านี้ก็จะเรียกว่า “ฎีกา” เช่น คัมภีร์ที่อธิบายมิลินทปัญหา จะเรียกว่า มิลินทปัญหาฎีกา คัมภีร์ที่อธิบายมหาวงศ์ มหาวงศ์ฎีกาและเพื่อเป็นการแยกงานประเภทที่เขียนอธิบายความหมายและความในพระไตรปิฎกออกจากงานอื่น ๆ พระอรรถกถาจารย์จึงมักเรียกงานของท่านว่า “สังวรรณนา” แปลว่า การบรรยายพร้อม ต่อมาภายหลังความหมายของคำว่า “อรรถกถา” ได้มีความหมายแคบลง คือ หมายถึงเฉพาะงานเขียนที่อธิบายความหมายของคำและความในพระไตรปิฎกเท่านั้น ส่วนหนังสืออื่น ๆ ที่แต่งในยุคหลังๆ ก็ได้เรียกชื่อต่าง ๆ กันไปตามลักษณะของหนังสือ เช่น ประเภทปกรณ์พิเศษ ประเภทพงศาวดาร ประเภทสัตตทาศพิเศษ ประเภทตำราไวยากรณ์ ประเภทพจนานุกรม เป็นต้น (สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, 2546, หน้า 271)

“อรรถกถา” จึงถือเป็นคัมภีร์ขั้นที่สองรองจากพระไตรปิฎก ทั้งนี้เรียงลำดับชั้นตามความสำคัญของคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งยึดเวลาเป็นเกณฑ์ว่าคัมภีร์ใดถือกำเนิดขึ้นก่อนและหลัง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543, หน้า 97) ดังนี้

1. พระไตรปิฎก เป็นสิ่งที่มีมาก่อนถือกำเนิดตั้งแต่ในสมัยพระพุทธกาลในรูปแบบพุทธวจนะของพระพุทธเจ้าก่อนจะพัฒนามาเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกในการสังคายนา²ครั้งที่ 3 พ.ศ. 234

² การสังคายนา หมายถึง การประชุมสงฆ์เพื่อจัดระเบียบหมวดหมู่พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้จนเป็นที่สรุปของที่ประชุมว่าพระพุทธองค์ทรงสอนไว้อย่างนี้แล้วจึงท่องจำถ่ายทอดสืบกันมา การสังคายนาจึงถือเป็นพิธีสำคัญที่จัดขึ้นเพื่อยืนยันว่าพระธรรมวินัยที่ได้จดจำกันมานั้นเป็นคำสั่งสอนที่ถูกต้องของพระพุทธเจ้าในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาพบว่าการทำสังคายนาพระธรรมวินัยเกิดขึ้นหลายครั้งซึ่งการสังคายนาแต่ละครั้งล้วนมีความสำคัญต่อพัฒนาการของพระไตรปิฎกเป็นอย่างยิ่ง จากการศึกษาพบว่าการนับจำนวนการสังคายนาแต่ละครั้งนั้นก็แตกต่างกันไปตามแต่ละประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา แต่การสังคายนาที่ทุกฝ่ายยอมรับตรงกันได้แก่การสังคายนา 3 ครั้งแรกที่จัดขึ้นในประเทศอินเดีย ได้แก่ ครั้งที่ 1 เกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ 3 เดือน ณ กรุงราชคฤห์ เป็นการรวบรวมคำสอนของพุทธองค์ตลอดระยะเวลา 45 พรรษา มาจัดไว้เป็นหมวดหมู่และสร้างความเข้าใจให้ตรงกันในหมู่สงฆ์ เนื่องจากมีพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อสุภัททะได้กล่าวจาบจ้วงดูหมิ่นพระธรรมวินัย ครั้งที่ 2 เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 100 ณ กรุงไพศาลี แคว้นวัชชี ได้จัดทำขึ้นเพราะมีพระภิกษุชาววัชชีบุตรกลุ่มหนึ่งย่อหย่อนใน พระวินัย 10 ประการ ซึ่งต้องอาบัติ ครั้งที่ 3 เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 234 เมืองปาฏลีบุตร ที่มีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยเป็น 3 หมวดใหญ่ คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ทำให้หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าพัฒนามาเป็นพระไตรปิฎกอย่างสมบูรณ์ (อนุสรณ์ ศรีวิระ , 2558, หน้า 13-15)

2. อรรถกถา คือคัมภีร์ที่อธิบายบาลีหรืออธิบายความในพระไตรปิฎกซึ่งถือกำเนิดมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล แต่เป็นรูปธรรมเมื่อประมาณ พ.ศ. 956 จึงนับเป็นหลักฐานชั้นรอง

3. ฎีกา คือคัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถาหรืออธิบายความต่อจากอรรถกถา คัมภีร์สังคิตยวงศ์กล่าวว่าคัมภีร์นี้เริ่มแต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 1587 ในสมัยพระเจ้าปรีกษมาพหุมหาราชที่ 1

4. อนุฎีกา คือคัมภีร์อธิบายขยายความของฎีกาที่แต่งขึ้นมาอธิบายความคัมภีร์ฎีกาอีกทอดหนึ่งจึงเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นทีหลังสุด

ส่วนคัมภีร์อื่นนอกจากคัมภีร์ทั้ง 4 คัมภีร์ที่กล่าวไปข้างต้น ซึ่งมีมากมายหลายประเภท เช่น ปกรณ์พิเศษ โยชนา คัมภีร์ สัททาพิเศษ ตำราบาลีไวยากรณ์ พจนานุกรม และอื่น ๆ จะเรียกรวมกันว่า “ตีพินิมุต” แปลว่า คัมภีร์ที่พ้นหรือนอกเหนือจากคัมภีร์ทั้ง 4 คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา

ดังนั้นคัมภีร์อรรถกถาที่แต่งขึ้นโดยอรรถกถาจารย์จึงเป็นคัมภีร์ชั้นรองในพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะแต่งขึ้นมาเพื่ออธิบายขยายความพระบาลีในพระไตรปิฎกโดยตรง กล่าวคือ ในพระไตรปิฎกแต่ละสูตร แต่ละส่วน แต่ละเรื่อง ต่างก็มีคำอธิบายจำเพาะสูตร จำเพาะส่วน จำเพาะเรื่องนั้น ๆ อธิบายความตามลำดับไป โดยอธิบายทั้งคำศัพท์หรือถ้อยคำอธิบายข้อความ ชี้แจงความหมาย ขยายความหลักธรรม หลักวินัย พร้อมทั้งแสดงเหตุผลโดยอ้างอิงหลักฐานจากพระไตรปิฎก เล่าเรื่องประกอบ ตลอดจนแสดงเหตุปัจจัยแวดล้อมหรือความเป็นมาของการที่พระพุทธเจ้าจะตรัสพุทธพจน์นั้น ๆ หรือเกิดเรื่องราวนั้น ๆ ขึ้น พร้อมทั้งเชื่อมโยง ประมวลความเป็นมาเป็นไปต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจพุทธพจน์หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น (พระพรหมคุณาภรณ์, 2543 , หน้า 93-94)

2.2 พัฒนาการของอรรถกถา

อรรถกถาเป็นคัมภีร์สำคัญที่ช่วยอธิบายความพระไตรปิฎกทำให้เข้าใจพุทธพจน์หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น อรรถกถามีมาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลซึ่งในบทบาทของคัมภีร์วินัยสังคหอรรถกถา กล่าวถึงอรรถกถาไว้ว่า หมายถึงถ้อยคำที่เรียกว่า กถามรรล ทำหน้าที่อธิบายบาลีพระพุทฺพจน์ เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยมีหลักฐานที่น่าเชื่อถือได้ดังที่พระธรรมปาละเถระยืนยันว่า “ปฐมสงคีตาคติ วจเนน สา ภควโต ธมมานे กालेปิ อฏฐกถา สิวุชชติ” แปลว่า อรรถกถาที่พระสังคีติกจารย์ร้อยกรองไว้ เมื่อคราวสังคายนาครั้งที่ 1 คืออรรถกถาที่มีมาตั้งแต่สมัยผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2540, หน้า บทนำ) และได้มีพัฒนาการต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ในที่นี้ผู้ศึกษาจะแบ่งกำเนิดและพัฒนาการของอรรถกถาออกเป็น 2 ช่วงใหญ่ๆ คือ อรรถกถาในสมัยพุทธกาลและอรรถกถาในสมัยหลังพุทธกาล ดังนี้

2.2.1 อรรถกถาในสมัยพุทธกาล

การอรรถกถาอธิบายขยายความหลักธรรมนี้มีมาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล โดยอยู่ในรูปแบบมุขปาฐะดังเห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าทรงยกหัวข้อธรรมเป็นข้อความสั้น³ ที่เรียกว่า มาติกา

³ ปัจจุบันเรียกหัวข้อธรรมย่อ ๆ เหล่านี้ ว่าพระบาลีพุทธพจน์

บ้าง อุทเทสบ้างมาแสดงเทศนา ผู้ฟังบางคนเมื่อได้ฟังธรรมดังกล่าวแล้วก็สามารถเข้าใจได้ทันที แต่บางคนต้องอาศัยการอธิบายขยายความเพิ่มเติมจึงจะเข้าใจธรรมเรื่องนั้นๆ ได้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น พระพุทธเจ้าหรือ พระอรหันต์สาวกจึงต้องทำหน้าที่เป็นผู้อธิบายขยายความเพิ่มเติมเรียกว่า “นิทเทส” หมายถึง คำขยาย หรือคำอธิบาย เป็นลักษณะการอธิบายธรรมในแนวอรรถกถา คือ ยกพุทธพจน์ขึ้นเป็นหัวข้อ แล้วอธิบายขยายความให้พิสดาร ซึ่งลักษณะแสดงธรรมในเชิงนิทเทสนี้ใช้หลักการเดียวกันกับวิธีการที่เรียกว่า “อรรถกถา” ต่างกันเพียงแค่ว่าในสมัยพุทธกาลนั้นการแสดงธรรมอยู่ในมุขปาฐะ แต่สมัยต่อมาได้มีการอรรถกถาโดยใช้ภาษาเขียน

การนิทเทส หรืออรรถกถาในสมัยพุทธกาลนี้สามารถแบ่งประเภทตามลักษณะผู้อธิบายหรือผู้แต่งได้ 2 ประเภท คือ พุทธสังฆวินิจฉัยอรรถกถา และอนุพุทธสังฆวินิจฉัยอรรถกถา (พิพัฒน์ คงประเสริฐ, 2552, หน้า 84)

1. พุทธสังฆวินิจฉัยอรรถกถา พุทธสังฆวินิจฉัย หรือพุทธกถา คือ คำอธิบายหรือคำนิทเทสของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงอธิบายพระพุทธพจน์ด้วยพระองค์เอง เมื่อมีผู้ทูลถามหรือเพื่อให้คนรุ่นหลังเข้าใจ เรียกอรรถกถาประเภทนี้ว่า “ปกิณกะเทศนา” ในกาลต่อมาภายหลังพระสงฆ์สาวกได้ถือเป็นกถาบรรค (ต้นแบบ) ในการอธิบายสืบทอดต่อ ๆ กันมาในรูปแบบของการสังคายนา

2. อนุพุทธสังฆวินิจฉัยอรรถกถา อนุพุทธสังฆวินิจฉัย หรือ อนุพุทธกถา คือ คำอธิบายขยายความหรือคำนิทเทสที่พระอรหันต์สาวกทั้งหลาย มีพระอัครสาวกเป็นต้น เป็นผู้ซึ่งรู้ตามพระพุทธวจนะของพระองค์ และได้อธิบายขยายความไว้ และจำสืบทอดกันมา นิยมเรียกอรรถกถาประเภทนี้ว่า อนุพุทธสังฆวินิจฉัยอรรถกถาบ้าง สาวกสังฆวินิจฉัยอรรถกถาบ้าง สาวกภาษิตบ้าง ซึ่งสาวกของพระพุทธองค์ที่ได้รับยกย่องในเชิงนิทเทสมิหลายรูป เช่น พระสารีบุตรผู้ได้รับการยกย่องเอตทัคคะว่ามีปัญญาเป็นเลิศได้แสดงธรรมในเชิงนิทเทสหรือพระมหาจักจายนเถระผู้ได้รับการยกย่องเอตทัคคะว่าเป็นผู้เป็นเลิศในการอธิบายธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้สั้นๆ ย่อ ๆ ให้พิสดารได้อย่างไพเราะน่าฟัง และถูกต้องชัดเจน

อาจกล่าวได้ว่าการสอนธรรม การอธิบายธรรมของพระพุทธองค์และเหล่าพระอรหันต์สาวกทั้งหลายในเชิงนิทเทสในสมัยพุทธกาล ก็คือต้นแบบของคัมภีร์อรรถกถาในยุคต่อ ๆ มา เพียงแต่ว่าในสมัยพุทธกาลนั้นยังไม่ปรากฏคำเรียกว่า “อรรถกถา”

2.2.2 อรรถกถาในสมัยหลังพุทธกาล

อรรถกถาในสมัยหลังพุทธกาลนี้มีพัฒนาการมาตั้งแต่เมื่อครั้งที่มีการสังคายนาพระพุทธศาสนาครั้งที่ 1 โดยพบว่าพระสังคีติกาจารย์⁴ได้รวบรวมอรรถกถาทั้ง 2 ประเภท คือ พุทธสังฆวินิจฉัยอรรถกถา หรือ พุทธสังฆวินิจฉัย และ อนุพุทธสังฆวินิจฉัยอรรถกถา อนุพุทธสังฆวินิจฉัย หรือ อนุพุทธกถา เข้าเป็นหมวดหนึ่งในคัมภีร์วิภังควรรค มัชฌิมนิกาย แห่งพระสุตตันตปิฎก และต่อมาเมื่อพระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระได้สังคายนาพระไตรปิฎกเป็นครั้งที่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 234 ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชแล้วก็ได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ดินแดนต่าง ๆ 9 สาย ซึ่งพระมหินทะเถระพระโอรสพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งเป็นหนึ่งในสมณทูตสายที่ 9 ได้นำ

⁴ สังคีติกาจารย์ หมายถึง อาจารย์ผู้ร้อยกรองคัมภีร์

พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาบาลีหรือมคธไปเผยแผ่ยังลังกา จนชาวลังกาเกิดความเลื่อมใสและออกบวชเป็นจำนวนมาก

ต่อมาในสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามินีอภัยแห่งลังกา มีพระมหาเถระชาวศรีลังกาผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและอรรถกถาได้แปลและจารึกพระไตรปิฎกและอรรถกถาจากภาษาบาลีมคธเป็นภาษาสิงหลเพื่อหลีกเลี่ยงการกลืนจากลัทธินิกายอื่น ๆ และเพื่อความสะดวกในการศึกษาพระไตรปิฎกและอรรถกถาของชาวลังกา จึงเรียกอรรถกถาที่แปลขึ้นใหม่นี้ว่า สิงหลคถา หรืออรรถกถาสิงหลโบราณ ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 963 ในรัชสมัยของพระเจ้ามahanามะแห่งศรีลังกาพระพุทโธชาจารย์ได้เดินทางจากอินเดียมาศึกษาอรรถกถาสิงหลโบราณและอาจริยวาทต่าง ๆ จากพระสังฆपालเถระแห่งมหาวิหารในศรีลังกาตามคำแนะนำของพระเรวตมหาเถระพระอุปัชฌาย์ พร้อมทั้งแปลและเรียบเรียงอรรถกถาฉบับสิงหลโบราณกลับเป็นภาษามคธตามเดิม ซึ่งท่านได้ใช้เวลาในการแปลและเรียบเรียงอยู่ 3 เดือนจึงแล้วเสร็จ นอกจากพระพุทโธชาจารย์ที่แต่งคัมภีร์อรรถกถาแล้วก็ยังมีพระอรรถกถาจารย์ที่สำคัญท่านอื่น ๆ อีกหลายท่านที่ได้แต่งคัมภีร์อรรถกถาสังคฤกษ์การแก่พระพุทโธศาสนา เช่น พระพุทโธทัตเถระ พระอุปเสนเถระ พระมหานามเถระและพระธรรมपालเถระ เป็นต้น และในบางประเทศที่พระพุทโธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากก็จะพบว่านอกจากจะมีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาของตนแล้วก็ยังแปลคัมภีร์อรรถกถาต่าง ๆ เหล่านี้เป็นภาษาของตนอีกด้วย เป็นต้นว่าประเทศไทย มหามกุฏราชวิทยาลัยได้มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พร้อมทั้งอรรถกถาแปลจำนวน 91 เล่ม เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าในสมัยหลังพุทธกาลนี้อรรถกถามีพัฒนาการควบคู่ไปกับคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์หลักในศาสนาพุทธ พุทธสาวกต่างก็ให้ความสำคัญกับคัมภีร์อรรถกถาเช่นเดียวกันพระไตรปิฎก ดังเห็นได้จากการจารึกอรรถกถาลงในใบลานพร้อมกันกับพระไตรปิฎก อีกทั้งยังได้มีการแปลเป็นภาษาของตนเพื่อเป็นการเก็บรักษาและเผยแผ่พระพุทโธศาสนาอีกด้วย

2.3 การแบ่งประเภทของอรรถกถา

จากการศึกษาพัฒนาการของอรรถกถาจะพบว่าการอรรถกถาธิบายหลักธรรมมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เพียงแต่ในยุคสมัยนั้นยังไม่ได้เรียกว่าอรรถกถา และยังมีได้มีการเรียบเรียงเขียนไว้เป็นตำรา ซึ่งการสอนธรรมและการอธิบายธรรมของพระพุทโธองค์และพระอรหันต์สาวกทั้งหลายในสมัยพุทธกาลนี้ถือเป็นโบราณกถาหรืออรรถกถายุคเก่าที่เป็นต้นแบบของคัมภีร์อรรถกถาในยุคต่อมา ดังนั้นจึงสามารถแบ่งประเภทของอรรถกถาโดยใช้ยุคสมัยเป็นเกณฑ์ในการแบ่งซึ่งแบ่งได้เป็น 2 ยุค คือ ยุคโบราณอรรถกถาและยุคอกินวอรรถกถา

ยุคโบราณอรรถกถา หรืออรรถกถารุ่นเก่า เป็นยุคที่หมายถึงอรรถกถาตั้งเดิมที่มีมาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล อาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท

1. มคธอรรถกถา คืออรรถกถาเก่าที่แต่งด้วยภาษามคธที่มีมาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ได้แก่ พุทโธสังฆวินิตอรรถกถา และอนุพุทโธสังฆวินิตอรรถกถา ซึ่งพระสังคีติ-กาจารย์ได้ยกขึ้นสู่การทำสังคายนาถึง 3 ครั้งในอินเดีย คือ การสังคายนาพระพุทโธศาสนาครั้งที่ 1, 2 และ 3 หลังจากที่พระโมคคัลลิตุตรติสสเถระได้ทำสังคายนาครั้งที่ 3 เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระมหินทเถระ

ผู้เป็นพระราชโอรสพระเจ้าอโศกมหาราชได้นำพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปเผยแพร่ที่เกาะสิงหลหรือลังกาในสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะของลังกา หลังจากนั้นพระมหาเถระชาวลังกาได้แปลอรรถกถาเหล่านั้นเป็นภาษาสิงหลเพื่อหลีกเลี่ยงการกลืนจากภาษาอื่น

2. สิงหลคาคา หรืออรรถกถาสิงหลโบราณ คือ ยุคที่พระเถระชาวลังกาศึกษามคธอรรถกถาจนแตกฉานแล้ว จึงได้แปลและแต่งอรรถกถาด้วยภาษาสิงหล เป็นอรรถกถายุคเก่าที่มีอยู่ในลังกาตั้งแต่เมื่อครั้งที่พระมหินเถระนำพระพุทธรูปเข้ามาเผยแผ่ในสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะมีจำนวนทั้งสิ้น 19 คัมภีร์⁵ สันนิษฐานว่าอรรถกถาบางเล่มนั้นนำไปจากชมพูทวีปและได้แปลเป็นภาษาสิงหลเพื่อหลีกเลี่ยงการกลืนจากลัทธิอื่นและเพื่อความสะดวกในการศึกษาพระพุทธรูปศาสนาของชาวสิงหล โดยอรรถกถาภาษาสิงหลที่ปรากฏชื่ออยู่ในยุคต่อมามี 5 คัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์มหาอรรถกถา มหาปัจจรีอรรถกถา กุรุนทีอรรถกถา อันธกอรรถกถา และสังเขปอรรถกถา มีการสันนิษฐานว่าคัมภีร์มหาอรรถกถา มหาปัจจรีอรรถกถา และกุรุนทีอรรถกถา เป็นอรรถกถาที่แปลไปจากภาษามคธสู่ภาษาสิงหลในสมัยที่พระมหินเถระได้นำพระพุทธรูปไปเผยแผ่ยังลังกา ส่วนอันธกอรรถกถา และสังเขปอรรถกถา เป็นผลงานของพระเถระชาวอินเดียใต้ได้แต่งขึ้นใหม่ ซึ่งคัมภีร์อรรถกถาทั้ง 5 คัมภีร์นี้มีอยู่ก่อนที่พระพุทธโฆษาจารย์เดินทางเข้าไปลังกา จึงถือว่าอรรถกถาสิงหลเหล่านี้เป็นอรรถกถาโบราณ

ยุคอกินวอรรถกถา หรืออรรถกถารุ่นใหม่ หมายถึงอรรถกถายุคใหม่ที่เรียบเรียงโดยพระอรรถกถาจารย์ยุคใหม่ มีพระพุทธโฆษาจารย์ เป็นต้น อรรถกถาในยุคนี้มีทั้งที่แปลจากภาษาสิงหลกลับเป็นภาษามคธหรือภาษาบาลีอีกครั้งหนึ่ง และก็มีอรรถกถาที่แต่งขึ้นใหม่ในยุคนี้ด้วย ซึ่งคัมภีร์อรรถกถารุ่นใหม่นี้ยังแบ่งตามลักษณะของเนื้อหาได้เป็น 2 ประเภท คือ วิจารณ์อรรถกถา และสังคหอรรถกถา (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552, หน้า 42-45)

1. วิจารณ์อรรถกถา คือ คัมภีร์อรรถกถาที่พระอรรถกถาจารย์แต่งขึ้นโดยพิสดาร มีเนื้อหาสาระใจความเป็นไปตามลำดับบทบาลีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น สมันตปาสาทิกาอรรถกถา เป็นคัมภีร์อรรถกถาอธิบายความในพระไตรปิฎก 5 คัมภีร์ ได้แก่ ภิกขุวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ มหาวรรค จูฬวรรค และปริวารวรรค และสุมังคลวิลาสินีอรรถกถา เป็นคัมภีร์อรรถกถาอธิบายความในทีฆนิกาย เป็นต้น ซึ่งคัมภีร์ประเภทวิจารณ์อรรถกถามีรายชื่อคัมภีร์ดังนี้

⁵ คัมภีร์ทั้ง 19 คัมภีร์ ได้แก่ มหาอรรถกถา อุตตรวิหารอรรถกถา มหาปัจจรีอรรถกถา กุรุนทีอรรถกถา อันธอรรถกถา สังเขปอรรถกถา อาคมอรรถกถา ไปรามอรรถกถา ปุพโพปเทศอรรถกถา วินยอรรถกถา สุตตันตอรรถกถา อภิธัมมอรรถกถา สิงหลมาติกอรรถกถา ฑีฆอรรถกถา มัชฌิมอรรถกถา สังยุตอรรถกถา อังคุตตรอรรถกถา ชาตกอรรถกถา วิภังค์ปปรณีสส สีหลอรรถกถา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526, หน้า 272)

ตารางที่ 2.1 ตารางแสดงรายชื่อวัดถาวรอรุณกถา

ลำดับที่	พระไตรปิฎก	คัมภีร์อรุณกถา	ผู้แต่ง
ก. พระวินัยปิฎก			
1	พระวินัยปิฎก (ทั้งหมด)	สมันตปาสาทิกา	พระพุทธโฆษาจารย์
ข. พระสุตตันตปิฎก			
2	ทีฆนิกาย	สุมังคลาสินี	พระพุทธโฆษาจารย์
3	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	พระพุทธโฆษาจารย์
4	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	พระพุทธโฆษาจารย์
5	อังกุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	พระพุทธโฆษาจารย์
6	ขุททกปาฐะ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆษาจารย์
7	ธรรมบท (ขุททกนิกาย)	ธัมมปทัฏฐกถา (ปรมัตถโชติกา)	พระพุทธโฆษาจารย์
8	อุทาน (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
9	อิติวุตตกะ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
10	สุตตนิบาต (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆษาจารย์
11	วิมานวัตถุ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
12	เปตวัตถุ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
13	เถรคาถา (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
14	เถรีคาถา (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
15	ชาดก (ขุททกนิกาย)	ชาดกัฏฐกถา	พระพุทธโฆษาจารย์
16	นิทเทส (ขุททกนิกาย)	สัทธัมมปิชาโชติกา	พระอุปเสนะ
17	ปฎิสัมภิตามรรค (ขุททกนิกาย)	สัทธัมมปกาสินี	พระมหานามะ
18	อปทาน (ขุททกนิกาย)	วิสุทธชนวิลาสินี	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
19	พุทธวงศ์ (ขุททกนิกาย)	มธูรัตถวิลลาสินี	พระพุทโธตตะ
20	จரியปิฎก (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
ค. พระอภิธรรมปิฎก			
21	ธัมมสังคณี	อฏฐุสาลินี	พระพุทธโฆษาจารย์
22	วิภังค์	สัมโมหวิโนทนี	พระพุทธโฆษาจารย์
23	กถาวัตถุ	ปัญจปกรณ์ฎฐกถา	พระพุทธโฆษาจารย์
24	ปุคคลบัญญัติ	ปัญจปกรณ์ฎฐกถา	พระพุทธโฆษาจารย์
25	ธาตูกถา	ปัญจปกรณ์ฎฐกถา	พระพุทธโฆษาจารย์
26	ยมก	ปัญจปกรณ์ฎฐกถา	พระพุทธโฆษาจารย์
27	ปฎิฐาน	ปัญจปกรณ์ฎฐกถา	พระพุทธโฆษาจารย์

2. สังคหอรรถกถา คือ อรรถกถาที่พระอรรถกถาจารย์เลือกแต่งอธิบายเฉพาะเรื่องที่น่าสนใจ และไม่ชัดเจนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น หรือเป็นการรวบรวมเอาคำอธิบายที่ไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎกมาไว้รวมกัน บางครั้งอาจเป็นการย่อคำอธิบายหรือเนื้อความที่พระอรรถกถาจารย์แต่งอธิบายไว้ให้สั้นกระชับขึ้นเพื่อสะดวกในการท่องจำ เช่น กังขาวิตรณีอรรถกถา เป็นคัมภีร์อรรถกถาอธิบายสาระแห่งภิกขุปาติโมกข์ และภิกขุณีปาติโมกข์ และอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นคัมภีร์อรรถกถาที่ประมวลเนื้อความจากพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์ อันประกอบด้วย ธรรมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติกถาวัฏฏุ ยมก ปัญฐาน เข้าไว้ด้วยกันโดยย่อ ๆ เป็นต้น ซึ่งคัมภีร์ประเภทสังคหอรรถกถามีรายชื่อคัมภีร์ดังนี้

ตารางที่ 2.2 ตารางแสดงชื่อคัมภีร์สังคหอรรถกถา

ลำดับที่	คัมภีร์อรรถกถา	ประเภทพระไตรปิฎก	ผู้แต่ง
ก. วินยสังคหอรรถกถา			
1	กังขาวิตรณีอรรถกถา	พระวินัยปิฎก	พระพุทธโฆษาจารย์
2	วินยสังคหอรรถกถา	พระวินัยปิฎก	พระสารีบุตรเถระ (วัดเชตวัน ศรีลังกา)
3	วินยสังคหอรรถกถา (ฉบับย่อ)	พระวินัยปิฎก	พระสารีบุตรเถระ
4	วินยสังคหอรรถกถา (ฉบับย่อ)	พระวินัยปิฎก	พระชินภูมินเถระ (สมัยอังวะ)
5	วินยสังเขป	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
6	วินยวินิจฉยะ	พระวินัยปิฎก	พระพุทธทิตเถระ
7	อุตตรวินิจฉกะ	พระวินัยปิฎก	พระพุทธทิตเถระ
8	ขุททสิกขา	พระวินัยปิฎก	พระธัมมสิริเถระ
9	มูลสิกขา	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
10	นิปฺปนฺนปทสังคหะ	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
11	สีลาวหะ	พระวินัยปิฎก	พระวาจิสสรเถระ
12	สีมาลังการะ	พระวินัยปิฎก	พระวาจิสสรเถระ
13	สีมาสังคหะ	พระวินัยปิฎก	พระวาจิสสรเถระ
14	สิกขาปทวลัญชนะ	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
15	ปาติโมกขวิโสธนี	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
16	สีมาสัมพันธนี	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
17	ปาติโมกขปัตตอนุวณฺณนา	พระวินัยปิฎก	พระวิจิตตาลังการ
18	วินยคฺุพหัตถทีปนี	พระวินัยปิฎก	พระสัทธัมมโชติपालเถระ
19	วินยคฺุพหัตถทีปภาสนี	พระวินัยปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

ตารางที่ 2.2 ตารางแสดงชื่อคัมภีร์สังคหอรรถกถา (ต่อ)

ลำดับที่	คัมภีร์อรรถกถา	ประเภทพระไตรปิฎก	ผู้แต่ง
	ก. สุตตันตสังคหอรรถกถา		
20	วิสุทธิมัคคปกรณ์	พระสุตตันตปิฎก	พระพุทโธชยาจารย์
	ค. อภิธัมมสังคหอรรถกถา		
21	อภิธัมมัตถสังคหะ	พระอภิธรรมปิฎก	พระอนรรุทธาจารย์
22	ปรมัตถวินิจฉัย	พระอภิธรรมปิฎก	พระอนรรุทธาจารย์
23	นามรูปปัจฉินาท	พระอภิธรรมปิฎก	พระอนรรุทธาจารย์
24	อภิธรรมมาตาร	พระอภิธรรมปิฎก	พระอนรรุทธาจารย์
25	รูปารูปวิภาค	พระอภิธรรมปิฎก	พระพุทโธตตเถระ
26	เขมาปกรณ์	พระอภิธรรมปิฎก	พระพุทโธตตเถระ
27	นามจารที่ปกะ	พระอภิธรรมปิฎก	พระสัทธัมมโชติปาละ
28	โมหวิจเฉทนี	พระอภิธรรมปิฎก	พระกัสสปเถระ
29	สุจิตตาลังการ	พระอภิธรรมปิฎก	โภตุตถ (ชีปะขาวชาวพม่า)
30	ปรมัตถสังคหะ	พระอภิธรรมปิฎก	พระเจ้าจะสวา
31	สังขสังเขป	พระอภิธรรมปิฎก	พระธรรมปาละเถระ
32	ปรมัตถสังคหะ	พระอภิธรรมปิฎก	พระวิสุทธิเถระ
33	รูปวิภาค	พระอภิธรรมปิฎก	ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง
34	วิสตีวันณนาปาฐะ	พระอภิธรรมปิฎก	พระมนินทโฆสเถระ

อาจสรุปได้ว่าคัมภีร์อรรถกถาแบ่งออกเป็น 2 ยุค คือ ยุคโบราณอรรถกถาเป็นอรรถกถาในช่วงสมัยพุทธกาลจนถึงช่วงหลังสังคายนาพระพุทธศาสนาครั้งที่ 3 ที่พระมหามหินเถระได้นำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ยังลังกา หลังจากนั้นได้มีการแปลและแต่งอรรถกถาเป็นภาษาสิงหลอรรถกถาในยุคนี้ นับเป็นแม่แบบของอรรถกถาในยุคต่อมา ก็คือยุคอภิธรรมอรรถกถา หรือยุคอรรถกถารุ่นใหม่ ซึ่งเป็นยุคทองของการแต่งคัมภีร์อรรถกถาที่นับเริ่มต้นตั้งแต่พระพุทโธชยาจารย์ พระอรรถกถาจารย์ผู้มีชื่อเสียงในการแต่งคัมภีร์อรรถกถาและมีผลงานประเภทอรรถกถามากที่สุด ชาวลังกาต่างยกย่องและเชื่อว่าท่านเกิดมาเพื่อทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่โดยเฉพาะการแต่งอรรถกถาภาษาบาลีที่ช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่สืบไป ผลงานอรรถกถาสำคัญของพระโฆษาจารย์มีมากมาย ส่วนใหญ่เป็นอรรถกถาที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายความพระไตรปิฎกแบบเรียงลำดับ เช่น สมังคโลวาลีนิ อรรถกถาที่ขนิทาย ปัญจศุทนี อรรถกถามัชฌิมนิทาย สารัตถปกาลีนิ อรรถกถาสังยุตตนิทาย และมนโรธปุรณี อรรถกถาอังคตตริณิกาย เป็นต้น ยุคอภิธรรมอรรถกถา หรืออรรถกถายุคใหม่นี้ ถือได้ว่าเป็นยุคทองของงานประเภทอรรถกถา เพราะนอกจากจะมีพระพุทโธชยาจารย์ที่แต่งคัมภีร์อรรถกถาแล้วก็ยังมีพระอรรถกถาจารย์ที่สำคัญท่านอื่น ๆ อีกหลายท่านที่ได้แต่งคัมภีร์อรรถกถา เช่น พระพุทโธตตเถระ พระอุปเสนเถระ พระมหานามเถระและพระธรรมปาละเถระ เป็นต้น

2.4 อรรถกถาพุทธวงศ์

จากการศึกษาพัฒนาการของอรรถกถาทำให้ทราบได้ว่า “อรรถกถาพุทธวงศ์” หรือ “มธุรัตถวิลาสินี” ก็เป็นคัมภีร์อรรถกถารุ่นใหม่ (อภิทวารอรรถกถา) ที่แต่งขึ้นในสมัยหลังเพื่อใช้อธิบาย คัมภีร์พุทธวงศ์ ที่อยู่ในพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก หมวดขุททกนิกาย กล่าวคือ พระพุทธทศตะ⁶ เถระได้นำพุทธวณะของพระพุทธเจ้าที่ว่าด้วยเรื่องราวพุทธประวัติ พระจริยวัตร และพุทธลักษณะ ของพระพุทธเจ้าในอดีต 25 เรื่อง มาอธิบายขยายความใหม่เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ดังนี้

วงศ์พระทีปังกรพุทธเจ้าที่ 1	วงศ์พระโกณฑัญญะพุทธเจ้าที่ 2
วงศ์พระมณฑลพุทธเจ้าที่ 3	วงศ์พระสุมนพุทธเจ้าที่ 4
วงศ์พระเวตพุทธเจ้าที่ 5	วงศ์พระโสภิตพุทธเจ้าที่ 6
วงศ์พระอนิมทัสสีพุทธเจ้าที่ 7	วงศ์พระปทุมพุทธเจ้าที่ 8
วงศ์พระนารทพุทธเจ้าที่ 9	วงศ์พระปทุมุตตรพุทธเจ้าที่ 10
วงศ์พระสุเมธพุทธเจ้าที่ 11	วงศ์พระสุชาตพุทธเจ้าที่ 12
วงศ์พระปิยทัสสีพุทธเจ้าที่ 13	วงศ์พระอัทธทัสสีพุทธเจ้าที่ 14
วงศ์พระธัมมทัสสีพุทธเจ้าที่ 15	วงศ์พระสิทธัตถพุทธเจ้าที่ 16
วงศ์พระติสสพุทธเจ้าที่ 17	วงศ์พระปุสสพุทธเจ้าที่ 18
วงศ์พระวิปัสสิพุทธเจ้าที่ 19	วงศ์พระสิขีพุทธเจ้าที่ 20
วงศ์พระเวสสภูวงศ์พุทธเจ้าที่ 21	วงศ์พระกกุสันธพุทธเจ้าที่ 22
วงศ์พระโกนาคมพุทธเจ้าที่ 23	วงศ์พระกัสสปพุทธเจ้าที่ 24
วงศ์พระโคตมพุทธเจ้าที่ 25	

อรรถกถาพุทธวงศ์นี้ได้รับการสืบทอดต่อกันมาพร้อมกับคัมภีร์อื่น ๆ ในพระพุทธศาสนา ประเทศไทยได้รับเอาคัมภีร์ดังกล่าวเข้ามาพร้อมทั้งมีการแปลเป็นภาษาไทย อย่างไรก็ตามอรรถกถาพุทธวงศ์ก็ไม่ได้เป็นที่รู้จักมากนักเมื่อเทียบกับคัมภีร์อื่นในพระไตรปิฎก ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาอรรถกถาพุทธวงศ์ในฐานะวรรณกรรมพุทธศาสนาให้เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นโดยจะใช้อรรถกถาพุทธวงศ์ฉบับมหาภูมิบาลวิทยาลัทยมาเป็นตัวบทในการศึกษา เพราะเป็นฉบับที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย

⁶ ท่านนี้เป็นปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ฝ่ายเถรวาท เกิดที่อุรคปุระ ปัจจุบันเรียกว่า อูร์ยาปุระ ในอาณาจักรโจละ ของอินเดียภาคใต้ราว พ.ศ. 940 เป็นต้นมา หลังจากอุปสมบทแล้วได้เดินทางไปสู่เกาะลังกา เพื่อศึกษาพุทธศาสนาและรวบรวมคัมภีร์ทางพุทธศาสนาจากภาษาสิงหลแปลสู่ภาษาขอมคร ในคราวที่พักอยู่สิงหล ท่านพักที่มหาวิหารเมืองอนุราธปุระ เมื่อสำเร็จภารกิจแล้วก็เดินทางกลับสู่อินเดียโดยทางเรือ ระหว่างทางได้พบกับพระพุทธโฆษาจารย์ที่แล่นเรือผ่านมา ท่านทั้งสองหยุดพักตากัน แล้วท่านพุทธโฆษาจารย์กล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ พระพุทธพจน์มีอยู่ในภาษาสิงหล ผมกำลังไปเกาะลังกาเพื่อแปลสู่ภาษาขอมคร” ท่านพุทธทศตะกล่าวตอบว่า “ท่านผู้มีอายุ ผมไปเกาะลังกามาแล้ว เพื่อจุดประสงค์เดียวกับท่าน แต่ไม่อาจอยู่ได้นาน จึงทำงานไม่สำเร็จ เมื่อท่านรวบรวมอรรถกถาครบแล้วโปรดส่งให้ผมด้วย” เมื่อได้รับปากกันแล้วทั้งสองรูปก็จากกัน ต่อมา เมื่อถึงอินเดียท่านก็ได้จำพรรษาที่วัดกฤษณทาสที่พราหมณ์กฤษณทาส สร้างถวาย ริมฝั่งแม่น้ำเวริ ณ ที่นี้ ท่านได้เขียนหนังสือหลายเล่ม เช่น 1. อุตรวินิจฉัย 2. วินิจฉัย 3. อภิธรรมาวตาร 4. รูปารูปวินิจฉัย 5. มธุรัตถวิลาสินี ผลงานของท่านทั้งหมดนี้เป็นประโยชน์ต่อนักการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ต่อมาท่านก็ถึงมรณภาพที่วัดนี้ (มาลาลาเสเกร์รา จี พี. ศรีลังกา, 2554, หน้า 150-152)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พร้อมด้วยอรรถกถาจำนวน 91 เล่ม ในรูปแบบภาษาไทย อรรถกถาจำนวน 91 เล่ม มี 1 เล่มที่เป็น อรรถกถापุทธวงศ์ ผลงานของพระพุทฺธทัตตะเถระ หน้าปกหนังสือจะเขียนว่า “พระสูตรและ อรรถกถาแปล ชุททกนิกาย พุทธวงศ์ เล่มที่ 9 ภาคที่ 2” ซึ่งผู้วิจัยจะนำหนังสือเล่มดังกล่าวมาใช้ในการ ศึกษาครั้งนี้ จุดเด่นของการแปลพระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พร้อมด้วยอรรถกถา จำนวน 91 เล่ม คือการนำเอาพระสูตรและอรรถกถามาพิมพ์เชื่อมโยงต่อเนื่องกันไป เพื่อช่วยให้ เข้าใจเนื้อหาในพระสูตรได้ภายในเล่มเดียวกัน โดยการแปลพระไตรปิฎกนี้จะเน้นแปลให้เป็นข้อความ ภาษาไทยมากที่สุดเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหาได้โดยง่าย ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมองเห็นศัพท์ภาษาบาลี ด้วย เพื่อช่วยให้ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาภาษาบาลีเข้าใจ

ดังนั้นการอรรถาธิบายพุทธวงศ์จึงมีลักษณะเป็นการเล่าเรื่องราวและอธิบายคำศัพท์ที่ ปรากฏในพระสูตรเพิ่มเติมเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องมากยิ่งขึ้น กล่าวคือพระพุทฺธทัตตะเถระจะเล่า เรื่องราวขยายความพระสูตรแต่ละตอนและแทรกการอธิบายความหมายของคำศัพท์ขณะที่เล่าเรื่อง เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องได้มากขึ้น ดังตัวอย่างวงศ์พระโกณฑัญญะพุทธเจ้าที่ 2 ความว่า

ทรงยังยั้งอยู่ด้วยสุขในผลสมบัติ ณ โคนโพธิพฤกษ์ 7 สัปดาห์ในสัปดาห์ที่ 8 ทรงอาศัยการอาราธนาของพรหม ทรงใคร่ครวญว่า เราจะแสดงธรรมครั้งแรกแก่ ใครเล่าหนอ ก็ได้ทรงเห็นภิกษุ 10 โภกิซึ่งบวชกับพระองค์ว่า

กุลบุตรพวกนี้สะสมกุศลมูลไว้ จึงบวชตามเราซึ่งกำลังบวช บำเพ็ญเพียรกับ เรา บำรุงเรา เอาเถิด เราจะพึงแสดงธรรมแก่กุลบุตรพวกนี้ก่อนใครหมด.

ครั้นทรงใคร่ครวญอย่างนี้แล้ว ก็ทรงตรวจดูว่า ภิกษุเหล่านั้น บัดนี้อยู่ที่ไหน ก็ทรงเห็นว่าอยู่กันที่เทวะวัน กรุงอรุณชวตีระยะทาง 18 โยชน์แต่ที่นี่ จึงทรง อันตรธานจากโคนโพธิพฤกษ์ไปปรากฏที่เทวะวัน เหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียดฉะนั้น.

สมัยนั้น ภิกษุสิบโภกิเหล่านั้นอาศัยกรุงอรุณชวตีอยู่ที่เทวะวัน ก็แลเห็นพระ ทศพลทรงพุทธดำเนินมาแต่ไกล พวกเขามีใจผ่องใสรับเสด็จ รับบาตร จีวรของพระผู้มี พระภาคเจ้า ปลูกาดพุทธอาสน์ ทำความเคารพ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง แวดล้อม ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง.

ณ ที่นั้น พระโกณฑัญญะทศพลอันหมุ่มนี้แวดล้อมแล้ว ประทับนั่งเหนือพุทธ อาสน์อันรุ่งโรจน์ ประคองท้าวสหัสสนันอันหมุ่มเทพขึ้นไตรทศแวดล้อม ประคองดวง รัชนีกรในฤดูสารทที่โคจร ณ พื้นนภากาศอันไร้มลทิน ประคองดวงจันทร์เพ็ญ อันหมุ่ม ดาวแวดล้อม.

ครั้งนั้น พระศาสดาตรัสพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มีปริวัฏ 3 อากาโร 12 อัน ยอดเยี่ยม ซึ่งพระพุทฺธเจ้าทุกพระองค์ทรงชองเสพแล้ว แก่ภิกษุเหล่านั้น ทรงยัง เทวดาและมนุษย์แสนโภกิ มีภิกษุสิบโภกิเป็นประธานให้ตมอมฤตธรรม. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า

ภายหลังสมัยพระที่ปังกรพระพุทเจ้า พระพุทเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ ผู้นำโลก ผู้มีพระเดชไม่มีที่สุด ผู้มีบริวารยศกำหนดไม่ได้ มีพระคุณประมาณมิได้ยากที่ผู้ใดจะเข้าเฝ้า มีพระขันตูปมาดั่งแผ่นดินธรณี. มีพระศีลคุณอุปมาดั่งสาคร มีพระสมาธิอุปมาดั่งเขาเมรุ มีพระญาณอุปมาดั่งท้องนภาภาค.

พระพุทเจ้า ทรงประกาศอินทรีย์ พละ โภชนงค์และมรรคสัง เพื่อประโยชน์แก่อกุลแก่สรรพสัตว์ทุกเมื่อ.

เมื่อพระโกณฑัญญะ พุทเจ้า ผู้นำโลกทรงประกาศพระธรรมจักร อภิสัยการตรัสรู้ธรรมครั้งแรกก็ได้มีแก่เทวดาและมนุษย์แสนโกฏิ.

แก้อรธ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทีปังกรส อปเรน ความว่า ในสมัยต่อจากสมัยของพระที่ปังกรศาสดา. บทว่า โกณฑญญ นาม ได้แก่ เป็นพระนามาภิไธยที่ทรงได้รับโดยรับโดยพระโคตรของพระองค์. บทว่า นายโก ได้แก่ เป็นผู้นำพิเศษ. บทว่า อนนตเตโซ ได้แก่ มีพระเดชไม่มีที่สิ้นสุด ด้วยเดชแห่งพระศีลคุณพระญาณและบุญ. เบื้องต่ำแต่เวจี เบื้องบนถึงภวคคพรหมเบื้องขวาง. โลกธาตอันไม่มีที่สุด ในระหว่างนี้ แม้บุคคลผู้หนึ่ง ชื่อว่าเป็นผู้สามารถที่จะยืนมองพระพักตร์ของพระองค์ไม่มีเลย ด้วยเหตุนี้จึงตรัสว่า อนนตเตโซ. บทว่า อมิตยโส ได้แก่ มีบริวารยศไม่มีที่สุด. จจริงอยู่ แสนปีของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตลอดจนถึงสมัยเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในระหว่างนี้ จำนวนภิกษุบริษัทกำหนดไม่ได้เลย. เพราะฉะนั้นจึงตรัสว่า อมิตยโส. บทว่า อุปเมโย. มีพระคุณหาประมาณมิได้ เหมือนอย่างที่เราว่า

พุทโธปี พุทสส ภณย วณณ

กปมปิ เจ อณญมภาสมาโน

ชีเยถ กปิไป จิริทมนนตเร

วณโณ น ชีเยถ ตถาคตสส.

(มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2525, หน้า 315-316)

จากตัวอย่างข้างต้นคือการอธิบายของพระพุทเจ้าที่ตตะเถระที่กล่าวถึงพระโกณฑัญญะพุทเจ้าที่ตรัสรู้หลังสมัยพระที่ปังกรพระพุทเจ้า เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้วจึงได้แสดงธรรมโปรดสัตว์ทั้งหลาย จะเห็นได้ว่าเมื่อพระพุทเจ้าที่ตตะเถระเล่าเรื่องในพระสูตรจบลงก็จะแก้อรธ หรืออธิบายเนื้อหาที่เล่าจบทันที ในการแก้อรธของพระพุทเจ้าที่ตตะเถระพบว่ามีขั้นตอนสำคัญ 2 ขั้นตอน คือ 1) ยกข้อความในพระสูตรซึ่งเป็นภาษาบาลีขึ้นมา และ 2) อธิบายความหมายของพระสูตรนั้น ๆ เพิ่มเติมเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องมากยิ่งขึ้น เช่น เมื่อยกพระสูตรข้อความภาษาบาลี “บทว่า ทีปังกรส อปเรน” แล้วพระพุทเจ้าที่ตตะเถระจะอธิบายความหมายของภาษาบาลีคำนั้นต่อทันทีดังปรากฏในข้อความว่า “ในสมัยต่อจากสมัยของพระที่ปังกรศาสดา.” หรือเมื่อยกข้อความภาษาบาลี “บทว่า โกณฑญญ นาม” พระพุทเจ้าที่ตตะเถระอธิบายความหมายว่าหมายถึง “เป็นพระนามาภิไธยที่ทรงได้รับโดยรับโดยพระโคตรของพระองค์.” การอธิบายของพระพุทเจ้าที่ตตะเถระนี้จึงมีลักษณะเหมือนเป็นคู่มือ

อธิบายความหมายของคำศัพท์เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของคำหรือวรรคนั้น ๆ ว่าหมายถึงอะไร โดยท่านจะยกข้อความในพระสูตรขึ้นมาเป็นภาษาบาลีแล้วจึงอธิบายความหมายของคำหรือวรรคเพิ่มเติมแบบนี้ต่อเนื่องกันไปทีละตอน ๆ จนกระทั่งจบเรื่อง

เมื่อพิจารณาลักษณะเนื้อเรื่องในอรรถกถาพุทธวงศ์ทั้ง 25 เรื่องที่อรรถกถาจารย์ได้แต่งขึ้นใหม่เพื่ออธิบายคัมภีร์พุทธวงศ์พบว่า อรรถกถาพุทธวงศ์มีองค์ประกอบของเรื่องเล่าคล้ายกับอรรถกถาชาดกที่มีรูปแบบการเล่าเรื่องชัดเจน กล่าวคืออรรถกถาพุทธวงศ์แต่ละเรื่องจะประกอบด้วยส่วนสำคัญในเรื่อง 5 ส่วนคือ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาถา ไวยากรณ์ สโมธานหรือประชุมคาถา ซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะของการเล่าเรื่องในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาประเภทอรรถกถา ดังนี้

1. ปัจจุบันวัตถุ หรือ ปรรณเรื่อง เป็นส่วนเริ่มต้นการเล่าเรื่องในปัจจุบันสมัยของพระพุทธเจ้าว่าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ใด ทรงเล่าเรื่องอะไร เล่าให้ผู้ใดฟัง และอะไรเป็นสาเหตุของการเล่าเรื่องในอดีตนั้น ๆ เพราะเมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงเทศนาธรรมครั้งใดจะต้องมีเหตุอันควร 4 ประการ (เฉลิม มานวล, 2518, หน้า 19-20) ได้แก่

1. อุตตชฌาสมยะ เกิดขึ้นจากอหิชาศัยของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ปรารณาจะแสดงธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งแก่พุทธบริษัท

2. ปรัชญาสมยะ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพราะอหิชาศัยของผู้ฟังคือผู้ฟังปรารณาจะทราบจึงกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรมนั้นให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

3. อุตถูปัตติกะ คือถือเอาประโยชน์ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเหตุหรือมีเรื่องใดเกิดขึ้นก่อนแล้วพระพุทธเจ้าจึงถือเป็นประโยชน์ที่จะนำเรื่องนั้นมาเป็นสาเหตุในการเทศนาธรรม

4. ปุจฉาสิกา คือมีปัญหาเกิดขึ้น ผู้ถามใครจะทราบจึงถามขึ้นเพื่อต้องการให้พระพุทธเจ้าทรงแก้ปัญหาหรือปลดเปลื้องความสงสัย

อรรถกถาพุทธวงศ์ 25 เรื่องใช้ปัจจุบันวัตถุร่วมกันโดยปัจจุบันวัตถุจะปรากฏอยู่ในนิทานกถา ซึ่งปรากฏอยู่ก่อนเข้าสู่เนื้ออรรถกถาพุทธวงศ์จำนวน 25 เรื่อง โดยเนื้อหาในปัจจุบันวัตถุกล่าวถึงพระพุทธเจ้าประทับอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโรหิณี ณ กรุงกบิลพัสดุ์ และได้แสดงปาฏิหาริย์หลายประการ เป็นต้นว่าฝนโบกขรพรรษ และรัตนจงกรม เพื่อให้พระประยูรญาติ เทวดา และมนุษย์ทั้งหลายที่มาเข้าเฝ้าได้ทราบถึงกำลังปัญญาและกำลังฤทธิ์ของพระพุทธเจ้า พระสารีบุตรอยู่ที่เขาคิชฌกูฏทรงทราบด้วยสมาธิและฌานจึงพาพระสงฆ์ 500 รูปมาเข้าเฝ้า และขอให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเล่าเรื่องราวอดีตของพระพุทธเจ้าเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ที่มาชุมนุมได้ฟังกัน ดังข้อความที่ว่า

พระสารีบุตรผู้มีปัญญามากในสมาธิและฌาน ถึงความบริบูรณ์ด้วยปัญญาได้ทูลถามพระศาสดาผู้เป็นนายของโลกว่า ข้าแต่พระมหาวีรเจ้าผู้อุดมกว่านรชน อภินิหารของพระองค์เป็นเช่นไร พระองค์ทรงปรารณาพระโพธิญาณอันอุดมในกาลไร...บารมี 10 เป็นอย่างไร อุปบารมี 10 และปรมัตถบารมี 10 บริบูรณ์อย่างไร ...พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศธรรมกถาพุทธจริตของอดีตชินพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่มาถึงโดยสืบ ๆ กันมาของพระพุทธเจ้า เป็นพุทธวงศ์ที่เป็นประโยชน์แก่อุฏลแก่โลกพร้อมทั้ง เทวโลกด้วยพระพุพเพนิวาसानุสสติญาณ...”

(มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2525, หน้า 15)

จากตัวอย่างพบว่าพระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องพุทธวงศ์ให้แก่พระสารีบุตรและบริษัททั้งหลายที่มาเข้าเฝ้าได้ฟัง โดยมีมูลเหตุในการเล่าเรื่องมาจากปัจจัยภายนอก 2 ประการ ได้แก่ ปรชญาสยะและอตัฏฐปัตติกะ มูลเหตุที่เกิดจากปรชญาสยะ คือพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพราะอัยาศัยของผู้ฟังปรารภนาจึงกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรม ในที่นี้พระสารีบุตรปรารภนาที่จะให้ทุกคนที่มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเรื่องราวการเป็นพระพุทธเจ้าว่าทรงปฏิบัติพระองค์อย่างไร ดังนั้นพระสารีบุตรจึงกราบทูลขอให้พระองค์เทศนาธรรม ส่วนมูลเหตุอตัฏฐปัตติกะ คือการถือเอาประโยชน์ที่เกิดขึ้นมาเป็นสาเหตุหรือมีเรื่องใดเกิดขึ้นก่อนแล้ว พระองค์จึงถือเป็นประโยชน์ที่จะนำเรื่องนั้นมาเป็นสาเหตุในการเทศนาธรรม ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นว่าการเล่าเรื่องพุทธวงศ์น่าจะเป็นประโยชน์แก่คนที่มาเข้าเฝ้า ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงเล่าอรรถกถาพุทธวงศ์ จำนวน 25 เรื่อง

ปัจจุบันวัตถุเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจมูลเหตุการเล่าเรื่องในอรรถกถาพุทธวงศ์ที่มีสาเหตุมาจากปัจจัยภายนอกอันเกิดจากความใคร่รู้ของบุคคลอื่น ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ทรงช่วยไขปัญหาให้กระจ่างเพราะเห็นว่าเป็นประโยชน์แก่ผู้มาชุมนุม

2. อดีตวัตถุ คือส่วนที่เล่าเรื่องราวและเหตุการณ์ในอดีตของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์เพื่อแสดงให้เห็นขั้นตอนการเป็นพระพุทธเจ้านั้นต้องปฏิบัติพระองค์เช่นใด ส่วนที่เป็นอดีตวัตถุในอรรถกถาพุทธวงศ์นี้ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าในตอนเริ่มต้นเล่าเรื่องจะมีการใช้คำเกริ่นขึ้นต้นการเล่าเรื่องเพื่อบอกให้ผู้อ่านทราบว่ากำลังจะเล่าเรื่องราวในอดีตเรื่องใหม่โดยใช้คำว่า “ได้ยินว่า” “ดังได้สดับมา” “ต่อจาก...” และ “ภายหลัง...” ดังตัวอย่างวงศ์พระมงคลพระพุทธเจ้าที่ 3 ความว่า

ดังได้สดับมา เมื่อพระโกณฑัญญศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่แสนปี เพราะพระสาวกของพระพุทธะและอนุพุทธะอันตรธาน ศาสนาของพระองค์ก็อันตรธาน.

ต่อจากสมัยของพระโกณฑัญญะพุทธเจ้า ล่วงไปสองโยชน์หนึ่ง ในกัปเดียวกันนี้แล ก็บังเกิดพระพุทธเจ้า 4 พระองค์ คือ พระมังคละ พระสมุณะ พระเรวตะ พระโสภิตะ.

ใน 4 พระองค์นั้น พระมงคลพุทธเจ้าผู้นำโลก ทรงบำเพ็ญบารมีสิบหก อสงไขยกัณฐ์แสนกัป ก็บังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ทรงดำรงตลอดอายุในสวรรค์ชั้นนั้น เมื่อบุพนิมิต 5 ประการเกิดขึ้นแล้ว ก็เกิดพุทธโกลาหลขึ้น.

ครั้งนั้น เทวดาในหมื่นจักรวาลก็ประชุมกันในจักรวาลนั้น จึงพากันอันธวนว่า

...

ข้าแต่ท่านมหาวิระ นี่เป็นกาลอันสมควรสำหรับพระองค์
โปรดเสด็จอุบัติในพระครุภักของพระมารดาเถิด พระองค์เมื่อทรง
ยังโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามโสมงสาร โปรดตรัสรู้อมตบทเถิด
เจ้าข้า.

(มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2525, หน้า 335-336)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการเล่าเรื่องในพระอดีตชาติของพระมงคลพุทธเจ้า ภายหลังจากที่พระโกณฑัญญ์พุทธเจ้าปรินิพพานหนึ่งอสงไขย พระโพธิสัตว์มงคลซึ่งบำเพ็ญบารมีครบถ้วนบริบูรณ์ และประทับอยู่ที่สวรรค์ชั้นดุสิตก็ได้มาถือกำเนิดยังโลกมนุษย์ตามคำอ้อนวอนของเทวดาเพื่อตรัสรู้และช่วยพาสรรพสัตว์พ้นทุกข์

จะเห็นได้ว่าส่วนที่เป็นอดีตวัตรก็คือส่วนที่เล่าถึงเหตุการณ์ในอดีตของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์โดยจะเริ่มเรื่องตั้งแต่จุดจากสวรรค์ชั้นดุสิต และได้ถือกำเนิดยังโลกมนุษย์ จากนั้นก็จะเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ของแต่ละพระองค์จนกระทั่งปรินิพพาน

3. คาถา คือคำร่ายกรองสั้นๆ ซึ่งเป็นถ้อยคำร่ายกรองอยู่ในส่วนของอดีตวัตรอันเป็นหัวใจสำคัญของเรื่อง ในอรรถกถาพุทธวงศ์พบว่าคาถาที่ปรากฏอยู่ในเรื่องคือพุทธวจนะที่พระพุทธเจ้าตรัสแทรกขึ้นมาระหว่างเล่าเรื่อง เช่นในวงศ์พระสุเมธพุทธเจ้าที่ 11 ความว่า

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ของเราเป็นมาณพที่เป็นยอดของคนทั้งปวง ชื่ออุตตระ สละทรัพย์แปดสิบกัณฐิกที่ฝังเก็บไว้ ถวายมหาทานแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานฟังธรรมของพระทศพลในครั้งนั้น ก็ตั้งอยู่ในสรวงแล้วออกบวช.

พระศาสดาแม้พระองค์นั้น เมื่อทรงทำอนุโมทนาโภชนทาน ก็ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์นั้นว่า ในอนาคตกาลจักเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ. ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า

สมัยนั้น เราเป็นมาณพชื่ออุตตระ เราสั่งสมทรัพย์ไว้ในเรือนแปดสิบกัณฐิก เราถวายทรัพย์ทั้งหมดสิ้น แต่พระผู้นำโลกพร้อม ทั้งพระสงฆ์ ถึงพระองค์เป็นสรวง และเราขอบใจการบวชอย่างยิ่ง. พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เมื่อทรงทำอนุโมทนา ก็ทรงพยากรณ์เราว่า ท่านผู้นี้จักเป็นพระพุทธเจ้า เมื่อล่วงไปสามหมื่นกัป. พระตถาคต ทรงตั้งความเพียร ฯลฯ จักอยู่ต่อหน้าของท่านผู้นี้. เพราะฉะนั้น เราจึงเป็นผู้ละเอียดอ่อนเจริญสุขได้ร้อยเท่าพันทวี อนึ่ง เราเมื่อบำเพ็ญทานให้บริบูรณ์ได้ถวายทานแก่ท่านนั้นอย่างนี้
แล.

(มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2525, หน้า 335-336)

จากตัวอย่างวงศ์พระสุเมธพุทธเจ้าที่ 11 ได้เล่าถึงเหตุการณ์ในอดีตของพระโคตมพุทธเจ้าในพระชาติหนึ่งว่าทรงถือกำเนิดเป็นมาณพหนุ่มชื่ออุตตระ ในพระชาตินั้นพระองค์ได้พบกับพระสุเมธพุทธเจ้า และพระสุเมธพุทธเจ้าได้ทรงทำนายว่าพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายหน้าหลังจากที่เล่าเหตุการณ์ดังกล่าวแล้วผู้เขียนก็จะแทรกคาถาที่เป็นคำพูดของพระพุทธเจ้าเข้ามา ดังข้อความที่ว่า “สมัยนั้น เราเป็นมาณพชื่ออุตตระ เราสั่งสมทรัพย์ไว้ในเรือนแปดสิบกัณฐิก เราถวายทรัพย์ทั้งหมดสิ้น แต่พระผู้นำโลกพร้อม ทั้งพระสงฆ์ ถึงพระองค์เป็นสรวง...”

คาถาที่เป็นพุทธวจนของพระพุทธเจ้านี้จะปรากฏอยู่ในอรรถกถาพุทธวงศ์ทุกเรื่อง และจะแทรกอยู่ในส่วนอดีตวัตตตลอดเรื่อง การที่อรรถกถาจารย์แทรกคาถาโดยให้พระพุทธองค์เป็นผู้กล่าวคาถานั้นก็มีความเหมาะสมเพราะเป็นการกล่าวผ่านมุมมองของผู้ที่ตรัสรู้ธรรมอย่างลึกซึ้ง เป็นผู้รู้แจ้งรู้ทุกสิ่ง จึงเหมาะสมที่จะเป็นผู้เล่าเรื่องราวในอดีต

4. ไวยากรณ์ คือส่วนที่อธิบายศัพท์หรือข้อความบางส่วนที่อาจมีปัญหาในการทำความเข้าใจ เนื่องจากเนื้อหาในพุทธวงศ์เป็นคาถาร้อยกรองสั้นๆ จึงทำให้ผู้อ่านทำความเข้าใจได้ยาก พระพุทธทศตะเถระจึงนำคาถาร้อยกรองในเรื่องมาอธิบายความหมายทีละคำ ทีละวลี หรือทีละคาถา เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังวงศ์พระติสสพุทธเจ้าที่ 17 ตอนที่พระโคตมพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องราวในอดีตของพระองค์เมื่อครั้งถือกำเนิดเป็นกษัตริย์นามว่าสุชาตะ หลังจากนั้นพระองค์ออกบวชเป็นฤๅษี และได้นำดอกไม้ถวายแด่พระติสสพุทธเจ้า และพระติสสพุทธเจ้าได้ทำนายว่าอีกเก้าสิบสองกัปพระสุชาตะจะได้ตรัสรู้เป็นพุทธเจ้า ความว่า

ด้วยเหตุนี้ จังตรัสว่า

สมัยนั้น เราเป็นกษัตริย์นามว่า สุชาตะ สละโภคสมบัติยิ่งใหญ่
บวชเป็นฤๅษี.

เมื่อเราบวชแล้ว พระผู้นำโลกก็อบัติเพราะสติบเสียวว่าพุทโธ
เราก็เกิดปิติ.

เราใช้มือทั้งสองประคองดอกไม้ทิพย์ คือดอกมณฑารพ ดอก
ปทุม ดอกปาริฉัตตกะ สะบัดผ้าคากรองเข้าไปเฝ้า.

เราถือดอกไม้นั้น กั้นพระติสสชินพุทธเจ้า ผู้นำเลิศแห่งโลก
อันบริษั 4 แวดล้อมแล้วไว้เหนือพระเศียร. พระพุทธเจ้าพระองค์
นั้น ประทับนั่งท่ามกลางชน ทรงพยากรณ์เราว่า เก้าสิบสองกัปนี้
แต่กัปนี้

ท่านผู้นี้จักเป็นพระพุทธเจ้า. พระตถาคตทรงทำความเพียร
 ฯลฯ จักอยู่ต่อหน้าของท่านผู้นี้.

เราฟังพระดำรัสของพระองค์แล้ว ก็ยิ่งเลื่อมใสจึงอธิษฐานข้อ
วัตรยิ่งยวดขึ้นไป เพื่อบำเพ็ญบารมี 10 ให้บริบูรณ์.

แก้อรรถ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า มยิ ปพฺพชิตะ ได้แก่ เมื่อเราเข้าถึงความเป็น
นักบวช. อาจารย์ทั้งหลายเขียนไว้ในคัมภีร์ว่า มม ปพฺพชิตํ สนฺตํ ปาฐะณันนํพิจฺฉิน
ว่าเขียนพลังแผลง. บทว่า อูปฺปชฺชถ ก็คือ อูปฺปชฺชิตถ อูปฺติชฺฉินแล้ว. บทว่า อุโภ หต
เถหิ ก็คือ อุโภหิ หตเถหิ. บทว่า ปคฺคยห แผลว่า ถือแล้ว. บทว่า ธุนฺมาโน ได้แก่
สะบัดผ้าเปลือกไม้. บทว่า จาตุวณฺณปริวูตฺตํ แปลว่า อันบริษั 4 แวดล้อม
แล้ว. อธิบายว่า อันบริษัคือกษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดีและสมณะ แวดล้อม
แล้ว. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า จตุวณฺณเถหิ ปริวูตฺตํ อันวรรณะ 4 แวดล้อมแล้ว.

(มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2525, หน้า 574-575)

จากตัวอย่างข้างต้น อรรถกถาจารย์อธิบายความหมายหรือขยายความ คำ วลี และคาถาเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยจะยกข้อความบาลีขึ้นแล้วจึงอธิบายความหมายของคำศัพท์บาลีเหล่านั้นว่าหมายถึงอะไร เช่น อรรถกถาจารย์ยกคาถาบทว่า “มยิ ปพพชิตเต” ขึ้นแล้วอธิบายความหมายว่าหมายถึง “เมื่อเราเข้าถึงความเป็นนักบวช.” หรือ ยกข้อความบาลีบทว่า “อุปปชชถ ก็คือ อุปปชชิตถ” ขึ้นและอธิบายความหมายว่าหมายถึง “อุปบัติขึ้นแล้ว” เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าส่วนของไวยากรณ์นี้เป็นการอธิบายความหมายของคำ โดยมีลักษณะตีความเพื่อขยายความสั้นๆ ในคาถา ส่วนการอธิบายไวยากรณ์ก็เพื่อให้เข้าใจหลักไวยากรณ์ที่ปรากฏในอรรถกถา ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้เข้าใจข้อความในคาถาได้ชัดเจนมากขึ้น

5. สโมธาน คือส่วนที่สรุปเรื่องในอรรถกถาพุทธวงศ์ซึ่งจะปรากฏอยู่ในตอนท้ายของเรื่องแต่ละเรื่อง เนื้อหาที่ปรากฏในส่วนนี้จะกล่าวสรุปเนื้อหาของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ เป็นต้นว่า เมืองที่ประสูติ พระนามของพระบิดา พระมารดา พระแม่เหสี พระราชโอรส และพระอัครสาวก เป็นต้นไม้ที่ประทับอยู่ขณะตรัสรู้ คุณสมบัติของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ เช่น ส่วนสูง อายุ รัศมี และสถานที่ที่ปรินิพพาน เช่นวงศ์พระวิปัสสีพุทธเจ้าที่ 19 ที่ได้สรุปสโมธานไว้ความว่า

ด้วยเหตุ นั้น จึงตรัสว่า

พระวิปัสสีพุทธเจ้า ผู้แสวงคุณยิ่งใหญ่ ทรงมีพระนครชื่อ
พันธุมวดี พระชนกพระนามว่าพระเจ้าพันธุม่า พระชนนีพระนาม
ว่าพระนางพันธุมดี.

พระวิปัสสีพุทธเจ้า ผู้แสวงคุณยิ่งใหญ่ ทรงมีพระอัครสาวกชื่อ
ว่าพระชันทะและพระติสสะ พระพุทธอุปัฏฐากชื่อว่าพระอโสกะ.

มีพระอัครสาวิกาชื่อว่าพระจันทาและพระจันทมิตตาโพธิ
พฤกษ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เรียกว่าต้นปาฎลี.

พระวิปัสสีพุทธเจ้า ผู้นำโลก สูง 80 ศอก พระรัศมีของ
พระองค์แล่นไปโดยรอบ 7 โยชน์. ในยุคนั้นมนุษย์มีอายุแปดหมื่น
ปี พระชนมายุของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นมีพระชนม์มียืนถึงเพียง
นั้น จึงทรงยังหมู่ชนเป็นอันมากให้ข้ามโอฆะ.

พระวิปัสสีพุทธเจ้า ทรงเปลื้องเทวดาและมนุษย์เป็น อันมาก
จากเครื่องผูก ทรงบอกทางและมีใช้ทางกะพวกปุกุชนที่เหลือ.

พระองค์และพระสาวก สำแดงแสงสว่าง ทรงแสดงอมตบท
รุ่งโรจน์แล้ว ก็ดับขันธปรินิพพาน เหมือนกองไฟโพลงแล้วก็
ดับ ฉะนั้น.

พระวรฤทธิ์อันเลิศ พระบุญญาธิการอันประเสริฐ พระวร
ลักษณะอันบานเต็มที่แล้ว ทั้งนั้นก็อันตรธานไปสิ้น สังขารทั้งปวงก็
ว่างเปล่า แน่แท้.

จากตัวอย่างสโมธานข้างต้นทำให้ทราบพระราชประวัติประวัติโดยย่อของพระวิปัสสีพุทธเจ้าว่า พระองค์กำเนิดในตระกูลกษัตริย์ ณ เมืองพันธุมวดี ขนาดพระองค์สูง 80 ศอก มีพระรัศมีไกล 7 โยชน์ มีอายุแปดหมื่นปี มีพระชนกพระนามว่าพระเจ้าพันธุมมา และมีพระชนมพระนามว่าพระนางพันธุมดี มีพระอัครสาวกชื่อว่าพระชัณทะและพระติสสะ มีพระพุทธรูปปฏิมากรชื่อว่าพระอโศกะ มีพระอัครสาวิกชื่อว่าพระจันทาและพระจันทิตตา พระองค์ตรัสรู้ใต้ต้นปาล์ม

สโมธานที่ปรากฏอยู่ในอรรถกถาพุทธวงศ์เป็นส่วนสำคัญที่ทำหน้าที่สรุปพระราชประวัติโดยย่อของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์อีกครั้งก่อนจบเรื่อง ซึ่งการสรุปนี้ช่วยทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจเนื้อเรื่องได้อย่างแจ่มชัดมากยิ่งขึ้น

จะเห็นว่าอรรถกถาพุทธวงศ์ที่พระพุทธทศเดชะแต่งขึ้นใหม่เพื่ออธิบายพุทธวงศ์นี้มีองค์ประกอบเล่าเรื่องของวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเป็นส่วนประกอบ คือประกอบด้วยส่วนสำคัญ 5 ส่วน ได้แก่ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาลา ไวยากรณ์ และสโมธาน แสดงให้เห็นว่าอรรถกถาพุทธวงศ์เป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่งที่มีวิธีการเล่าเรื่องชัดเจนและเป็นขั้นตอนเหมือนกับคัมภีร์อื่นในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะขอล่าวอย่างละเอียดต่อไปในบทที่ 4

สรุปได้ว่า พุทธวงศ์เป็นคัมภีร์หนึ่งในพระไตรปิฎกที่มีกำเนิดและพัฒนาการอย่างต่อเนื่องมาพร้อมกับพระไตรปิฎก จากหลักฐานการสังคายนาพระไตรปิฎกทำให้สันนิษฐานได้ว่าพุทธวงศ์น่าจะเกิดขึ้นก่อนการสังคายนาครั้งที่ 3 และได้ถูกนำมาจัดรวบรวมไว้เมื่อมีการสังคายนาครั้งที่ 3 ที่ได้จัดรูปแบบและเนื้อหาคำสอนของพระพุทธเจ้าออกเป็น 3 หมวด ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยพุทธวงศ์เป็นคัมภีร์หนึ่งในพระสุตตันตปิฎก หมวดขุททกนิกาย ต่อมาพระไตรปิฎกอาจเป็นสิ่งที่เข้าใจยากของคนในสมัยหลัง พระอรรถกถาจารย์จึงต้องแต่งคัมภีร์อรรถกถาเพื่อมาอธิบายขยายความเนื้อหาในพระไตรปิฎกเพื่อให้เข้าใจเนื้อหาในพระไตรปิฎกได้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น พุทธวงศ์ก็เป็นคัมภีร์หนึ่งที่พระพุทธทศเดชะได้นำมาแต่งอรรถกถาอธิบายขยายความเพิ่มเติมเพื่อมุ่งหวังให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องพุทธลักษณะของพระพุทธเจ้า 25 พระองค์ ที่พระพุทธเจ้าสมณะโคตมนับเข้าในวงศ์ของพระองค์ อรรถกถาพุทธวงศ์จึงเป็นคัมภีร์ชั้นรองที่มีความสำคัญเล่มหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนควรศึกษาเพื่อให้เห็นแนวทางการปฏิบัติตนของพระพุทธเจ้า

3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอรรถกถาพุทธวงศ์

ปัจจุบันมีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับอรรถกถาจำนวนมาก โดยส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยที่มุ่งศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในอรรถกถาชาดก และอรรถกถาธรรมบทเป็นหลัก เช่น วิจัยเรื่อง “การศึกษาบทบาทของผู้หญิงในอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย” ของพรวิภา วัฒนารากุล (2534) ที่ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่าบทบาทของผู้หญิงที่อยู่ในอรรถกถาชาดกมีอิทธิพลต่อบทบาทผู้หญิงในชาดกที่แต่งในประเทศไทยแต่การนำเสนอบทบาทของผู้หญิงของชาดกที่แต่งในประเทศไทยก็มีลักษณะเด่นเฉพาะ วิจัยเรื่อง “อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับวรรณคดี คำสอนเรื่องอื่น” สายวรรณ น้อยนิมิต (2542) พบว่า อรรถกถาชาดกไม่ได้มุ่งสอนเฉพาะบรรพชิต แต่มุ่งสอนคนทั่วไปทุกระดับชั้น อรรถกถาชาดกมีลักษณะเด่นในด้านการสร้างเรื่องเพื่อสอน

โดยเฉพาะการแสดงหลักธรรมที่เป็นเรื่องเปรียบเทียบหรือเป็นอุทาหรณ์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเป็นนิทาน สากลในวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น อรรถกถาชาดกจึงมีความสำคัญต่อวรรณคดีคำสอนของไทยเรื่อง หนึ่งที่มีคุณค่าและความสำคัญต่อวรรณคดีไทยหลายด้าน

สหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ (2545) ศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถา ชาดก” โดยเน้นศึกษาเรื่องหลักธรรมปัญญาที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก และการนำเสนอปัญญา ผลการวิจัยพบว่า การนำเสนอปัญญาในอรรถกถาชาดกเป็นการนำเสนอปัญญาในระดับพื้นฐาน ส่วนการ นำเสนอปัญญาในอรรถกถาชาดกพบว่า มีการใช้กลวิธีการทดสอบปัญญาเข้ามาดำเนินเรื่องในอรรถ กถาชาดก ได้แก่ การตั้งปริศนา การเล่นนิทาน กลวิธีการทดสอบปัญญา เพื่อเป็นวิธีที่ทำให้พุทธบริษัท เข้าใจหลักธรรมได้ดียิ่งขึ้น พระวีรพรธณ วุฑฒิมโธ (เชียรประโคน) (2553) วิจัยเรื่อง “อิทธิพลของ ความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทย” จากการศึกษาพบว่า ในอรรถกถาชาดกพบ ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เรื่องอมตภาพของวิญญานซึ่งมีอิทธิพลต่อประเพณีบุญพิธีและประเพณี ทานพิธี ความเชื่อเรื่องกรรมและการเกิดใหม่มีอิทธิพลต่อประเพณีบุญพิธี ความเชื่อเรื่องบุญชายผู้มี อิทธิพลต่อประเพณีทานพิธี นอกจากนี้ยังพบความเชื่อของศาสนาพุทธที่เชื่อเรื่องการตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า ซึ่งมีอิทธิพลต่อประเพณีบุญพิธีและประเพณีทานพิธี ความเชื่อเรื่องการให้ผลของกรรมมี อิทธิพลต่อประเพณีทานพิธี ความเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ มีอิทธิพลต่อประเพณีทานพิธี

พระวิวัฒน์ อดตเปโม (เอี่ยมเปรมจิต) (2553) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักกรรม และการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท” ผลการศึกษาพบว่า กรรม คือการกระทำที่ ประกอบด้วยเจตนา จำแนกกรรมได้ 5 รูปแบบ คือ 1) จำแนกตามเวลาที่เกิด 2) จำแนกตามลักษณะ ทางที่ทำให้เกิดกรรม 3) จำแนกตามลักษณะการให้ผล 4) จำแนกตามลักษณะอาการแสดงออก และ 5) จำแนกตามคุณภาพของกรรม เรื่องกรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทมีอิทธิพลต่อคนใน สังคมไทยหลายด้าน ได้แก่ ด้านวิถีชีวิต ด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านการปฏิบัติธรรม และด้านวรรณกรรม ซึ่งเรื่องกรรมยังเป็นแนวทางในการปฏิบัติของคนในสังคม ทำให้ดำรงตนอยู่ในหลักศีลธรรมอันดีงาม สุภักดิ์ มหาวรากร (2554) วิจัยเรื่อง “บทบาทของพระจันทร์ในอรรถกถาชาดก” ผลการศึกษาพบว่า พระจันทร์มีบทบาทสำคัญ 3 ประการ คือ พระจันทร์มีบทบาทเป็นความเปรียบกับสิ่งต่าง ๆ ในเรื่อง มีบทบาทเป็นฉาก และประการสุดท้ายมีบทบาทเป็นตำนานเพื่อใช้เล่าเรื่องในอรรถกถาชาดก บทบาททั้งสามมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันและช่วยทำให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถาชาดกได้ดี ยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าม้งงานวิจัยเกี่ยวกับอรรถกถาอีกจำนวนหนึ่งที่ได้นำทฤษฎีทาง วรรณคดีมาร่วมบูรณาการศึกษานี้เนื้อหาในอรรถกถา เช่น การใช้กลวิธีทางภาษามาร่วมวิเคราะห์ เนื้อหาในอรรถกถา ดังงานวิจัยเรื่อง “สุนทรียภาพในอรรถกถาเวสสันดรชาดก” ของนิธอร พรอำไพ สกกุล (2549) มุ่งศึกษาสุนทรียภาพที่ปรากฏในอรรถกถาเวสสันดรชาดก ทั้งด้านการใช้ภาษาและรส วรรณคดีตามหลักคัมภีร์สุไพธาลังการ ผลการศึกษาพบว่า การใช้ภาษาในอรรถกถามี 3 ประเภท ได้แก่ การสรรคำ การใช้ภาพพจน์ และการใช้สัญลักษณ์ ส่วนรสที่โดดเด่นในอรรถกถาคือสันทรส หรือ รสแห่งความสงบซึ่งเป็นรสสำคัญของวรรณกรรมพระพุทธศาสนา

สุภักดิ์ มหาวรากร (2554) ได้ทำวิจัยเรื่อง “ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำมรรคาสูนิพพานใน อรรถกถาชาดก” โดยใช้กลวิธีทางภาษามาศึกษาความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดก ผล

การศึกษาพบว่า ลักษณะของความเปรียบเกี่ยวกับน้ำในอรรถกถาชาดกมี 2 ประการ ได้แก่ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางตรงแบ่งได้ 7 กลุ่ม คือ น้ำ บ่อน้ำ สระโบกขรณี ห้วงน้ำ แม่น้ำ ทะเล และมหาสมุทร ทั้งหมดนี้แสดงความหมายของน้ำโดยตรง หมายถึงพระธรรม กิเลส และสังสารวัฏ ส่วนความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมมี 2 ประการคือ การแสดงคุณสมบัติของน้ำ ได้แก่ ความเย็น ความสะอาดบริสุทธิ์ และความบริบูรณ์ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทางอ้อมแสดงให้เห็นว่า กิเลสทำให้มนุษย์เป็นทุกข์ มนุษย์สามารถดับกิเลสได้โดยใช้พระธรรมซึ่งทำให้เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ ความเปรียบเกี่ยวกับน้ำทั้งทางตรงและทางอ้อมมีลักษณะสัมพันธ์กัน

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยจำนวนหนึ่งใช้ทฤษฎีโครงเรื่องของวรรณกรรมมาวิเคราะห์เนื้อหาในอรรถกถา ดังงานวิจัยเรื่อง “อรรถกถาธรรมบท : การศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอน” ของ เกศณี นุชทองม่วง (2556) ที่นำทฤษฎีโครงเรื่องมาใช้ศึกษาระเบียบการเล่าเรื่องและศึกษาแนวคำสอนที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ผลการศึกษาพบว่าอรรถกถาธรรมบทสามารถแบ่งระเบียบการเล่าเรื่องได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) เรื่องเล่าของนักบวชในพระพุทธศาสนา 2) เรื่องเล่าของบุคคลนอกพระพุทธศาสนา 3) เรื่องเล่าของอุบาสก-อุบาสิกา และ 4) เรื่องเล่าของพระพุทธเจ้า โดยแต่ละกลุ่มเรื่องมีพฤติกรรมหลัก 10 พฤติกรรม ได้แก่ ความเป็นมา การเลื่อมใส การบวช การเกิดปัญหา การแก้ปัญหา การรับผลของการกระทำ การพึงธรรม การบรรลุธรรม การเกิดข้อสงสัย และการแสดงธรรม

อนุสรฯ ศรีวิระ (2558) ก็เป็นวิจัยอีกเรื่องหนึ่งที่ใช้ทฤษฎีโครงเรื่องและกลวิธีทางภาษามาวิเคราะห์เนื้อหาในงานวิจัยเรื่อง “อรรถกถาจริยาปิฎก : การศึกษาในฐานะวรรณกรรมพระพุทธศาสนา” ผลการศึกษาพบว่า อรรถกถาจริยาปิฎกแบ่งองค์ประกอบการเล่าเรื่องได้ 4 ส่วน ได้แก่ 1) ส่วนนำเรื่อง 2) ส่วนเกริ่นนำ (ปัจจุบันวัตถุ) 3) ส่วนเนื้อเรื่องในอรรถกถาจริยาปิฎก 35 เรื่อง ประกอบด้วยเหตุการณ์หลักจำนวน 12 เหตุการณ์ ได้แก่ ความเป็นมาของตัวละคร การได้รับสมบัติ การสั่งเวช การตั้งความปรารถนา การละทิ้ง การบำเพ็ญบารมี การพบอุปสรรค การตั้งมั่น การได้รับการช่วยเหลือ การพ้นอุปสรรค การช่วยเหลือผู้อื่น และการเทศนา และ 4) ส่วนปิดเรื่อง ในด้านกลวิธีทางภาษาพบว่า อรรถกถาจริยาปิฎกใช้กลวิธีทางภาษาที่สำคัญ 2 วิธี ได้แก่ 1) การใช้ความเปรียบ 3 ประเภท ได้แก่ การเปรียบเทียบโดยตรง การเปรียบเทียบโดยนัย และการเปรียบเทียบแบบผสม 2) การใช้โวหาร 4 ประเภท ได้แก่ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร อธิบายโวหาร และเทศนาโวหาร

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า มีการศึกษาอรรถกถาต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ได้แก่ อรรถกถาชาดก อรรถกถาธรรมบท และอรรถกถาจริยาปิฎก อย่างไรก็ตามยังไม่มีผู้ใดศึกษาอรรถกถาพุทธวงศ์อย่างละเอียด ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจึงสนใจศึกษาอรรถกถาพุทธวงศ์ทั้งด้านโครงเรื่อง กลวิธีการเล่าเรื่อง และภาษาที่ปรากฏในอรรถกถาพุทธวงศ์ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจงานประเภทอรรถกถามากยิ่งขึ้น และยิ่งช่วยสืบสานพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป